

Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích
Katedra pedagogiky a psychologie

Vývoj výtvarného projevu v předškolním věku

Bakalářská práce

Autor práce

Marcela Hronková

Vedoucí práce

PaedDr. Yvona Mazehóové Ph.D.

České Budějovice

2008

ANOTACE

Bakalářská práce je zaměřena na výtvarný projev dětí v předškolním věku, respektive vývojový posun ve výtvarném zobrazování v průběhu 1 až 1,5 roku.

Teoretická část popisuje předškolní období, zejména výtvarný projev a jeho kontexty (např. úroveň grafomotoriky, senzomotorické koordinace, rozumových schopností).

Praktická část obsahuje kazuistiky tří dětí, které jsou zaměřeny především na výtvarné zobrazování a jeho vývoj. Sledováno je též, jak prostředí mateřské školy ovlivňuje výtvarný rozvoj, ale též rozvoj grafomotoriky, popřípadě dalších psychických funkcí. Obrazová část obsahuje výtvarné práce vybrané ze spontánní tvorby dětí a práce tvořené na zadané téma.

ANNOTATION

Bachelor thesis focus on creative express of pre-school children, or more precisely on their progress in creative displaying during one or one and half year

Theoretic part describes pre-school age, especially creative express and its context (e.g. a psychomotoric level, senzomotoric coordination, intelligence abilities).

Practical part includes case reports of three children. They focus above all on creative displays and their progress. It is also observed, how the environment of Nursery/infant School affect creative development, but also a psycho-motoric level and eventually other psychic functions. Picture part contains creative works, which are chosen from spontaneous production of children as well as works on ordered theme.

MOTTO:

„Pro dítě je kreslení hledáním, vynalézáním a vlastně svého druhu myšlením“

Prohlášení

Prohlašuji, že bakalářskou práci na téma **Vývoj výtvarného projevu v předškolním období**, jsem vypracovala zcela samostatně pouze s využitím uvedených pramenů a literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platné znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě Pedagogickou fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejich internetových stránkách.

V Českých Budějovicích 21.3.2008

.....

Poděkování

Děkuji vedoucímu diplomové práce, PaedDr. Yvoně Mazehóové Ph.D. za cenné a podnětné rady, připomínky a metodické vedení práce.

O B S A H

ÚVOD	7
1. TEORETICKÁ ČÁST	9
Charakteristika dítěte v předškolním věku	9
Charakteristika výtvarného zobrazování v předškolním věku	10
Počátky výtvarné mluvy	11
Čáranice	12
Chaotické (bezobsažné) čáranice	12
Zvládnuté čáranice	13
Pojmenované čáranice	14
Preschematické období	16
Charakteristické znaky dětské výtvarné tvorby v předškolním věku ..	18
Zobrazení lidské figury	18
Zobrazení prvků okolního světa	23
Zobrazení prostoru a objemu	27
Výtvarné zákonitosti v předškolním věku	28
Barva	29
2. PRAKTICKÁ ČÁST	32
Cíl	32
Použité metody	32
Pilotní studie	33
Problémové okruhy a stanovené hypotézy	33
Popis práce	34
Analýza výtvarného projevu	35
Kazuistika č. 1 Karin	35
Výtvarná tvorba	37
Shrnutí	46
Kazuistika č. 2 Vládík	47
Výtvarná tvorba	48
Shrnutí	58
Kazuistika č. 3 Robin	59
Výtvarná tvorba	60
Shrnutí	71
Celkové shrnutí praktické části	73
ZÁVĚR	76
LITERATURA	77

ÚVOD

Téma výtvarného projevu dětí předškolního věku mě zaujalo především z osobních důvodů. Ve své praxi učitelky mateřské školy se denně setkávám s tím, že děti kreslí a malují, že se uchylují k této aktivitě rady a často. Výtvarné tvoření má pro děti skoro stejnou hodnotu jako volná hra či pohybové aktivity. Výtvarná produkce je pro ně určitý způsob komunikace, sebevyjádření a nezáměrného postihnutí vnitřního hnutí a emocí. U stolečku se tak shlukuje skupina dětí, které si při výtvarném tvoření vyprávějí a diskutují, vzájemně si nahlíží do obrázků a někdy také „opisují„. Není ani výjimkou, že dítě samo cítí potřebu se zklidnit a chopí se papíru a pastelek. V takovém případě se dá odezírat jakási forma vnitřního dialogu, která může vyplynout i v samomluvu (dítě komentuje svou tvorbu anebo hovoří s postavami či předměty na svém obrázku). Častým jevem v prostředí mateřské školy je i situace, kdy děti svůj výtvarný výtvor povýší na dárek a podle toho s ním i zachází. Když odcházejí domů nesou si svazek výkresů, který hned ukazují rodičům a živě vyprávějí o svém díle.

Za léta praxe jsem se nesetkala s dítětem, které by nechtělo výtvarně tvořit. Moje zkušenost je opačná – mnohdy citově rozkolísaní jedinci (např. ráno po odloučení od rodičů) se nejdříve usadí k papíru a začnou den kreslením. Starší děti si bez problému poradí i se složitější technikou a kombinují různé způsoby výtvarného vyjadřování.

Když dítě usedá před čistou plochu papíru, bývá možná já víc napjatá, co pohltí to bílé pole. Jak pojmenuje a označí výtvarným slovem svůj zážitek nebo náhled na skutečnost. Jak bohatý je jazyk výtvarného projevu.

Je dobře, že současná media (televize, počítač atd.), nevytlačila výtvarné činnosti, tak jednoduchý způsob komunikačního prostředku pro lidstvo, hlavně pak pro děti samotné. Nemám na mysli jen interpretaci výtvarného zobrazování ve smyslu např. arteterapie, ale i ve smyslu daleko prostším, kdy obrázek vnímáme, jako dětský názor na okolní svět a formu sebevyjádření, abreakci.

Ve své praxi se neobejdu bez znalosti základních vývojových etap výtvarného zobrazování dětí předškolního a školního věku. Proto se teoretická část bakalářské práce věnuje jednotlivým vývojovým fázím výtvarného zobrazování dětí předškolního věku. Do této části jsem zařadila výtvarné práce dětí z mé praxe, které doplňují a dokreslují některá vývojová stadia.

Podstatným cílem bakalářské práce je poukázat na vývojový posun ve výtvarném zobrazování během určitého časového úseku. Analýzou výtvarného projevu těchto dětí se budu snažit prokázat, že během určitého období dochází ke kvalitativním změnám v jejich výtvarné produkci.

1. TEORETICKÁ ČÁST

1.1. Charakteristika dítěte v předškolním období

Předškolní období trvá od 3 do 6-7 let. Konec této vývojové fáze není dán jen fyzickým věkem, ale je považován za ukončený především v souvislosti se sociální zralostí, která napomáhá určit zralost školní. Lze tedy konstatovat, že předškolní věk je ukončen nástupem dítěte do školy. *„Předškolní věk je charakteristický stabilizací vlastní pozice ve světě, diferenciací vztahu ke světu. V jeho poznání pomáhá dítěti představivost, je to fáze fantazijního zpracování informací, intuitivního uvažování, které ještě není regulováno logikou. Dítě svou představu přizpůsobuje vlastním možnostem poznání a potřebám“ (Vágnerová, 2005, str. 173).* Je to období rychlého vývoje, kdy dítě dozrává, má potřebu realizovat se, zvládnout věci a situace přicházející samo a potvrdit si tak svou kvalitu a schopnosti. Typické pro tento věk je, že dítě odmítá pomoc dospělých a svým častým: „Ne, já sám“ přivádí rodiče k zoufalství, zvláště pak maminky, které spěchají a nemají dostatek trpělivosti na dětskou neohrabanost a experimenty (Fraibergová, 2002).

V tomto věku většina dětí vstupuje do mateřské školy. Dochází k separaci od matky a rodiny vůbec. Je to doba, kdy dítě musí zvládnout delší odloučení od své rodiny a vstřebat novou sociální skupinu a vrstevníky. Dítě musí přijmout nové sociální role, přijmout řád a pravidla skupiny, budovat a rozvíjet prosociální chování a adekvátní sebeprosazení. Hra přestává být záležitostí jednotlivce a dítě poznává uspokojení, či rozladění, ze hry uskutečňované ve skupině.

Dítě interpretuje realitu tak, aby byla pro něj přijatelná a srozumitelná, nevyhne se tak jistému zkreslení či vyloučení informací. To se odráží v kresbě, která má neverbální symbolickou funkci. Až na konci předškolního období převládá v zobrazování realistický prvek – kreslí spíš to, co vidí. Od chaotického čarání dítě dospívá k výtvaru, který se stále více podobá skutečnosti. Je to období převratného vývoje v poměrně krátkém časovém úseku. Tak rychlý postup všech složek osobnosti se již v žádné

vývojové etapě neopakuje. Je to období charakteristické významnými změnami v oblasti biologické, sociální a psychické. Prvních sedm let života dítěte je důležitých pro jeho „nastartování“ (Brierley, 2000).

1.2 Charakteristika výtvarného zobrazování v předškolním věku

Kresby dětí přibližně stejného věku se sobě značně podobají, mají společné prvky, takže můžeme hovořit o stadiálním vývoji, v němž lze jednotlivá stadia od sebe rozpoznat. Jak dlouho trvají, závisí na mnoha okolnostech – odráží se zde například :

- úroveň rozumové vyspělosti
- výchovné působení rodiny, úroveň rodinného prostředí
- vyspělost jednotlivých psychických funkcí
- genetické dispozice (nadání, talent, ale i netalent)
- zdravotní stav
- úroveň grafomotoriky
- zkušenost s okolním světem
- úroveň volných vlastností
- zraková paměť a zrakové představy
- úroveň psychomotoriky

Někdy malý „kreslíř“ rychle přejde z jedné etapy do druhé, jindy ustrne na určitém grafickém znázorňování a nesnaží se vytvořit si znázorňování nové (libuje si v určitém grafickém typu zobrazování). Jindy je vliv vrstevníků urychlovačem (může i určité zobrazovací prvky vynechat) pro výtvarné vyjadřování. Možný je i určitý regres do již překonaného grafického typu zobrazování. To vše je odrazem dětského individua, jeho osobnosti, psychického nastavení a emočního vyladění (in Perout, 2005).

Je dobré si uvědomit, že výtvarné sdělení je pro dítě formou komunikace. Řeč slouží ke sdělování pocitů, přání, myšlenek – a verbální kompetence dítěte předškolního věku

jsou teprve na začátku. Výtvarný proces je pro dítě cesta jak vyprávět, sdělovat a formulovat svůj vnitřní pocit. Pro učitele je každý obrázek zpětnou vazbou, jak dalece dítě poznalo a ověřilo si svět, co si uložilo do paměti a jak barvitě jsou jeho představy o světě kolem sebe.

1.3 Počátky výtvarné mluvy

O počátcích výtvarného vyjádření se velmi prozaicky vyjádřil Jaromír Uždil (1984): *„Jako jednotlivé zvuky přecházejí neohraničeně jeden do druhého a spojují se v dětské broukání, tak podobně je tomu se začátky výtvarné mluvy. Zřídka kdy si jich rodiče povšimnou“* (Uždil, 1980, str. 21)

Výtvarné aktivity můžeme pozorovat už u 12 až 18 měsíčních dětí. Jsou těžko postřehnutelné, jde o tzv. **grafické stopy**, které vznikají bez tužky či pastelky, stačí čára do písku či sněhu, otisk na zamlžené sklo nebo náhodně rozlitá voda, kterou dítě prstem roztírá po stole. Nejedná se o záměrné tvoření, jen zcela nezáměrně vzniká prostor pro tvoření a využití náhody, která skýtá radost ze hry s něčím. Kolik rodičů zná pomalované zdi – dítě se náhodou zmocní psacího materiálu a na vertikálním prostoru zanechá svou stopu. Dítě směřuje k experimentu, k zakoušení vlastních schopností – prostřednictvím hry. Pokud u dítě nezaznamenáme tyto výtvarné snahy, mělo by to být upozornění, že asi není něco v pořádku.

Jean Piaget (2001) nazývá toto **období senzomotorickým**. Časově ho můžeme vymezit od 0 do 18 měsíců. Je to etapa zpočátku reflexního uchopování světa, později obdobím prvních návyků a schémat. Vnímání je zprostředkováno především hmatem a prostřednictvím tělesného pohybu. Tato fáze nemá symbolický charakter, Marie Vágnerová (2005) ji označuje jako **presymbolickou fázi**, kdy pro dítě je grafomotorická činnost zajímavá sama o sobě, nikoliv pro její výsledek.

1.4 Čáranice

Uchopí-li, není důležité jak, 1,5 až 2leté dítě tužku, bude jistě nadšené stopou, kterou je tužka schopna zanechat na papíře. Na konci senzomotorického období je možno zaznamenat první pokusy o výtvarné sdělení. Stejně jako mu chůze poskytuje možnost podmanit si nový prostor a vymezit se vůči okolí, tak i papír má podobnou funkci - poskytuje určitou formu uchopení a potvrzení vlastní identity. I tak zdánlivě jednoduché věci jako jsou čáranice, mají svoji vývojovou řadu, která počíná bezděčným čáráním, postupuje přes zvládnuté až k pojmenovaným čaranicím (in Perout, 2005).

Je mnoho způsobů jak pojímat a pojmenovávat výtvarný projev (konkrétně čáranice) dětí předškolního věku. Například Herbert Read (1967) uvádí dělení Cyrila Burt, který rozeznává stadia čarání ve věku 2-5let s vrcholem ve 3 letech takto:

- a/ *bezzáměrné črtání tužkou* (čistě svalové pohyby z ramene)
- b/ *záměrné črtání tužkou* (soustředěná pozornost, může být i pojmenované)
- c/ *napodobivé črtání tužkou* (vyzrálejší motorika, snaha o nápodobu dospělého)
- d/ *lokalizované čarání* (snaha o znázornění význačné části objektu).

Z formálního hlediska rozlišuje Ruth Griffithsová (1935) jedenáct vývojových stupňů, které jsou určeny hlavně obsahem zobrazovaného předmětu. Rhoda Kelloggová (1955) publikovala v práci „Co děti čarají a proč“ dvanáct základních způsobů jak roztřídit čarání (např. tečka, svislá, vodorovná, úhlopříčná čára, křivka, klikatá čára, smyčka spirála atd.).

1.4.1 Chaotické (bezobsažné) čarání

Bezobsažné čarání je typické pro dítě zhruba od 18ti měsíců. Je zde individuální hranice. Některé dítě může čarat o něco dříve, jiné později. V každém případě toto období nemůže dítě přeskočit ani vynechat. Čarání má podobný smysl, jako při nácviu chůze, kterému nutně předchází otáčení, lezení a sed. V této fázi se seznamují dvě složky: dítě na jedné straně a kreslicí materiál na straně druhé.

Náhodné užití psacího materiálu povětšinou odráží radost z motorické aktivity, zahrnujeme sem i bodání a údery tužkou do papíru, které mohou přejít v krátké čáry. Většinou dítě nekontroluje prostor a chybí mu vizuální kontrola – tzn. „nevejde se na papír“. K uspokojení z pohybu a záznamu může ještě přispívat barevný výsledek, který násobí radostný prožitek.

Většina dětí nedrží tužku správným dospělým (špetkovým) úchopem, pohyb vychází z celého ramene. Grafomotorika odpovídá nekoordinovaným pohybům, které mají před sebou teprve cestu vývoje postavenou na tréninku. Vždyť teprve nedávno (mezi 15.-18. měsícem) nervosvalová koordinace vyžívá natolik, že dítě je schopno položit předmět tam, kam chce (Zelinková, 2007).

1.4.2 Zvládnuté čáranice

Zpravidla po uplynutí šesti měsíců od **chaotického čárání** se začnou objevovat ve výtvarném projevu horizontální, vertikální linky a kruhové tvary. Dítě začíná tušit souvislost mezi snahou, kterou vyvíjí a výsledkem, který se promítá na papíře – zrakem se kontroluje. Postupně upouští od nekontrolovaného čárání, daří se mu spojit čáru vertikální s horizontální tak, aby se protnula. Jde o nezáměrné vyjádření vodorovné čáry jakožto země a svislé čáry jakožto postavy, stromu. Stejně tak i kruhové čárání se zpomaluje, stává se koordinovanějším a dítě se pokouší kruh uzavřít nebo spojit. Tvar není stoprocentně kulatý, připomíná více bramboru, ovál. Přesto si některé děti uvědomují podobnost s věcmi skutečnými, ale není to na základě pozorování, spíš tato skutečnost souvisí s jejich touhou tvořit. Na konci 3.roku je úchop tužky vyspělejší, dítě dokáže oddálit ruku od papíru a kontrolovat pohyb. Dítě zvládá linku v obou směrech, napodobí kříž a kruh (obr.č.1, formát A4). Nezvládá čtverec. Hovoříme o **zvládnuté čáranici** – dítě kreslí záměrně a s jistou dávkou kontroly (Lowenfeld, 1957).



Obrázek č.1 – Matýsek (3,7)

1.4.3 Pojmenované čáranice

Významným posunem ve výtvarném zobrazování předškolního dítěte bývá moment, kdy dítě pojmenuje to, co nakreslilo. Fakt, že podobnost mezi zobrazeným a názvem je pro dospělého nepostřehnutelná, je jen důkazem o tom, že dítě má k výtvaru citový vztah - je to jeho zobrazení reality, která se stává symbolem. Nastává fáze přechodu na **symbolickou úroveň zobrazování**. Někdy dítě začíná tvořit s určitým záměrem a je nepodstatné, zda-li svůj záměr během práce změní. Dítě v tomto období je schopno asociačního vnímání. Později může samo říct: „namaluji...“ a dokáže svůj výtvar zopakovat v podobném schématu. Zajímavé je, jak se do tvoření promítají dynamické prvky, pohyb, kdy čára je procházka, jedoucí vlak, kotrmelec apod.

Přibližně se tak ve věku 3 let uzavírá období čáranic. Neděje se tak náraz, ale postupně. Při každém dalším výtvaru se dítě může posunout o kus dál, ale stejně tak i vykazovat známky určité regrese. Dítě upevňuje získané zkušenosti a zdokonaluje svůj

vyjadřovací potenciál. „V jeho kresbě je obsaženo právě to, co je z jeho hlediska podstatné a co upoutalo jeho zájem. Není tam naopak to, co je pro rozeznání zobrazené věci nepodstatné a čím se dítě nezaujalo“ (Uždil, 1980, str.23).



Obrázek č. 2 – Kubík, To jsem já (3,11)

Je důležité vyvarovat se pojmenovávání obrázků. Dospělý může dítě zmást, dítě může být dezorientováno - pokud má představu o tom, co právě nakreslilo. Lépe je nechat dítě spontánně vyprávět o svém výtvoru – je to pro něj zpětná vazba ve smyslu důležitosti a potvrzení jeho osobnosti (obr.č.2 a č.3, obojí formát A4). Můžeme doplňujícími otázkami pomoci rozvíjet slovní zásobu a fantazii. Je to také vhodná doba učit děti vážit si své práce, a toho, že vše má svou hodnotu. Vlastním příkladem potvrzujeme jejich integritu – obrázky si uschováme, vystavíme, poděkujeme za ně. Typické pro toto období je, že děti dávají své obrázky jako dárek. Vhodné je učit děti dávat své obrázky na jedno místo, aby se k nim mohly podle potřeby vrátit. V mateřské škole vystavujeme všechny obrázky, nikdy neděláme selekci (zvláště v heterogenních třídách učíme děti vážit si práce mladších dětí).

1.5 Preschematické období

Již několikrát jsem zmínila skutečnost, že dítě kreslí, co je pro něj důležité, zajímavé, jeho svět je důsledně „lidský“. Zahrnuje lidi, stromy, květiny, domy, slunce... Mají stejné zrakové vjemy jako dospělí, ale ignorují informace, které by jim komplikovaly pohled na svět. Možná by se dalo říci, že si nechtějí záměrně vytvářet překážky v pohledu na skutečnosti, které je obestírají.

Kresby jsou dokladem symbolického způsobu myšlení s prvky **antropomorfismu** (věcem i zvířatům jsou přisuzovány lidské vlastnosti – dítě světu lépe rozumí, když si ho může takto interpretovat). Na obrázcích se setkáváme s obličejem nejen lidským, ale dítě bez problému namaluje lidské atributy (oči, nos a pusy) i slunci, mraku, mašince (obr.č.3 a č.4, obojí formát A4).

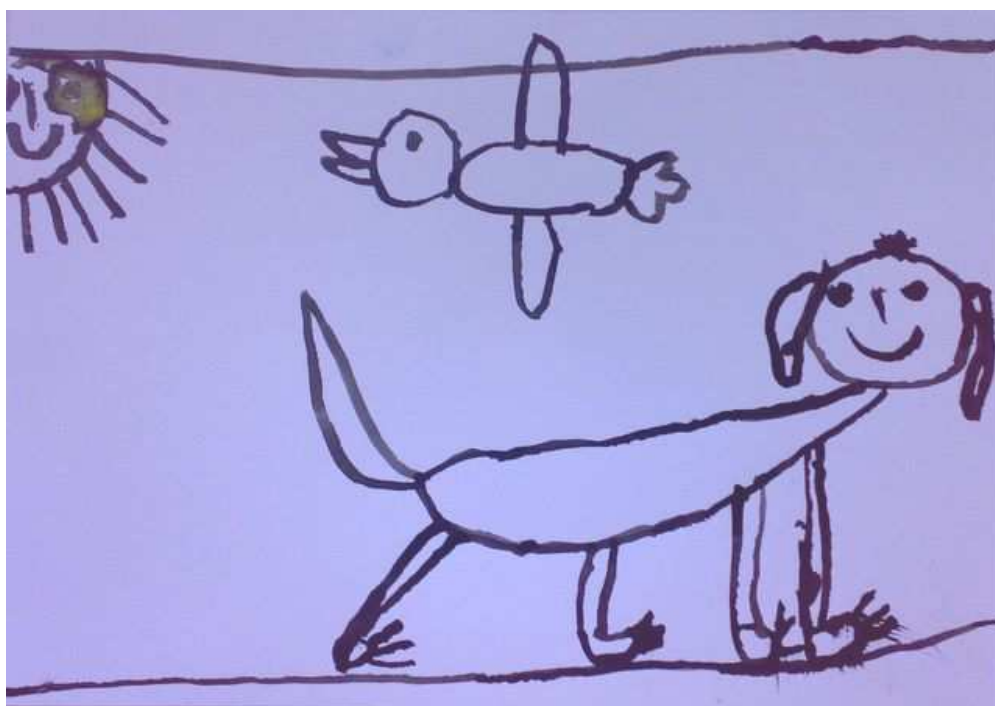


Obrázek č. 3 – Pepíček, Návštěva železničního depa (5,8)

Toto období navazuje a je pokračováním období čáranic. Postupně se vytvářené znaky dají snadněji rozlišit a poznáváme v nich lidi, stromy, domy, auta. Tato doba se

přibližuje k věku 5 let. V 6 letech by měli být zobrazované skutečnosti patrné a určitelné.

Zase zdůrazňujeme individuální rozdíly, které jsou zcela normální a akceptovatelné. Doba srovnávání všech dětí na stejnou úroveň je minulostí. „Podobnost kresby zobrazovaného objektu je závislá na rozvoji celého komplexu schopností a dovedností (např. motoriky, senzomotorické koordinace, poznávacích procesů atd.), ale i na dalších faktorech, jako je např. aktuální emoční stav“ (Vágnerová, 2005, str. 1984).



Obrázek č. 4 - Honzík (5,10)

1.6 Charakteristické znaky dětské tvorby v předškolním věku

1.6.1 Zobrazení lidské figury

První symbol, který se dítě pokouší vytvořit, je člověk. Pro tento typ zobrazování lidské postavy se vžil název **hlavonožec**. Přesto, že dítě má jedinečnou možnost zakoušet lidské tělo jak zevnitř, tak zvenku, neodráží se to nikterak na jeho zobrazování. Dokládá to tedy pravděpodobně předesílanou informaci, že dítě v tomto věku zobrazuje to, co je pro něj důležité. Dominuje tedy hlava, ruce a nohy. Trup je v popisu (jak verbálním, tak i zobrazovacím) čtyřletého dítěte většinou věc opomíjená.

Hlavonožec je vlastně uzavřený kruh, jakási množina, kde dítě vyjmenuje vše podstatné – oči, ústa a nos. Zprvu mu nezáleží ani na zachování přesného umístění – opravdu jen vyjmenovává (obr.č.5, formát A4).



Obrázek č. 5 - hlavonožec

Lidský obličej zastupuje to nejdůležitější, co dítě na člověku vnímá, je to zdroj sociálního kontaktu. Ke kruhu se připojují končetiny a to nejdříve nohy a později ruce (obr.č.6, formát A3). Čím více a častěji se dítě věnuje kreslení, tím je postava vyspělejší. Přidávají se různé detaily, jako jsou například vlasy, uši, prsty ve formě kříže. Je důležité nevnučovat dítěti jiný, dokonalejší, typ zobrazování postavy.



Obrázek č. 6 – Petr, Moje rodina (4,2)

Trup, jako součást těla se začíná objevovat ve chvíli, kdy má dítě potřebu někam umístit „**krásný detail**“ např. knoflík, pupík. Obvykle prodlouží končetiny a umístí je mezi dvě čáry. Po čase se trup stane nedílnou součástí zobrazování postavy. Přidávají se další atributy, které nám napomáhají rozlišit pohlaví – sukně, klobouk, dlouhé vlasy. „Zpočátku platí, že žena a muž, chlapeček i holčička jsou zobrazováni stejně - to, co vzniká, jsou jen obecná znamení pro člověka, která se hodí na obě pohlaví a která překlenou i všechny další individuální rozdíly mezi lidmi.“ (Uždil, 1984, str. 28).



Obrázek č. 7 – Amálka (3,1)

Někdy mezi pátým a šestým rokem se přidává další čára, která rozšiřuje nohy a pak i ruce. Dítě tvoří svým primitivním způsobem hmotu, obsah. **Rozdvojené obrysy** jsou pomalou cestou k naznačení pohybu postavy. Vztažené paže se objevují záhy (už ve 4.roce), ale složitější pohyb má před sebou ještě kus cesty (obr.č.7 – formát A4). Na své si přichází připodobnění k „paňácovi“ – hadrové loutce, která nemá klouby a volně rozhazuje končetiny (obr.č.8 – formát A4). Dá se říci, že dítě si je v určitém vývojovém stadiu upraví tak, jak potřebuje. Dítě postupně nasazuje paže k trupu, přidá krk a další detaily lidského těla.



Obrázek č. 8 Princezna

Přibližně v tomto období se setkáváme s fenoménem, že dítě to, co je důležité, kreslí větší než ostatní věci. Tak je tomu i s lidskou postavou (obr.č.9, 28x28cm).

Začne-li dítě usilovat o pohybující se postavu, je to nejen krůček k rozpohybování celého obrázku, ale také krok k prostorovému vnímání. Dítě má snahu postihnout děj – jdou, utíkají, něco dělají. Nezbyvá mu nic jiného, než se pokusit o postavu z profilu. A to nelze s hlavonožcem – musí odeznít, zaniknout. A začíná potíže. Dítě má před sebou složitý úkol a cestu zkoušení.

Je evidentní, že normální zdravé dítě nerezignuje, ale cestou pokusů buduje a tvoří svůj výtvarný výraz. „Jeho představivost je vlastně schopnost konstruovat figuru v prostoru, natáčet ji do žádoucího pohledového úhlu“ (Uždil, 1984, str. 30).



Obrázek č. 9 - Monička (6,9)

Objeví se **profil smíšený** (obličej se ukazuje zároveň z předu i ze strany, chodidla z profilu). Nejčastěji je pro dospělého pozorovatele postřehnutelný při zobrazování zvířat, kdy hlava je v poloze průčelné (en face) a tělo je z profilu (obr.č.10, 30x36cm a č.13, formát A4).

Postavy z profilu se objevují u některých dětí na konci pobytu v mateřské škole, u jiných až na počátku mladšího školního věku. Jde o období, které Lowenfeld označuje jako období schématu tzn. 6-9 let (in Perout 2005).



Obrázek č. 10 – Terezka, Utíkej Káčo, utíkej (6,7)

1.6.2 Zobrazení prvků okolního světa

Vztah dítěte k okolnímu živému světu je vesměs rovnocenný – srdečný, beze strachu a předsudků. Většina dětí nerozdvojuje sebe a svět, nemá postoje dospělého, nemá strach z věcí, které ho obklopují – strach pociťuje spíše skrze nás dospělé. Možná i proto **zvířata** zobrazuje jako lidské postavy, jen jim přidělí něco málo zvířecích atributů, jako jsou například – ocas, rohy, chlupy atd. Nezřídka mají zvířata vzpřímenou

postavu – např. dvě nohy jako lidé. To pravděpodobně pramení z pohádkového vnímání zvířátek, které mají lidské vlastnosti a schopnosti. Postava zvířete se rodí z postavy člověka, starší naučený grafický typ je použit v zobrazování druhého grafického typu (obr.č.11, formát A5). Tato cesta je pro dítě typická i v případě dalších výtvarných pokusů jak uchopit skutečnost: z domu se rodí kostel, panelák, z prastrumu jabloň s plody, vánoční stromek atd.



Obrázek č. 11 – Tereza, Žirafa (3,8)

Dům je další typický prvek, která proniká do dětského výtvarného projevu. Dítě ho vybavuje vlastnostmi, které souvisí s jeho užíváním – okna, dveře s klikou, komín (nejprve v „**R-principu**“) někdy s kouřem – zobrazuje to, co je důležité. Vývoj zobrazování domu je podobný jako vývoj zobrazení lidské postavy – od grafického ke schématickému až k realistickému. U výtvarného zobrazení domu se dosti často setkáváme s takzvanou transparentností (obr.č.12, formát A4).



Obrázek č. 12

Grafická podoba **stromu** je vcelku záhy zobrazovaná věc, která se promítá do dětského výtvarného projevu (obr.č.13, formát A4). Dítě k jeho zobrazování přistupuje v podstatě jako k lidské postavě.



Obrázek č. 13 – Michalka (5,6)

Strom je vzpřímená linka, ke které většinou v pravém úhlu připojuje dítě další čáry – větve. Zpočátku se jedná jen o strom bez bližších specifikací. Později dítě rozlišuje ovocný a jehličnatý (ovocný strom poznáme podle plodů, které navěsí na větve, někdy společně s listy třeba kulatého tvaru, jehličnatý strom si dítě spojuje se symbolem vánočního stromečku).

Dopravní prostředky a jejich zobrazování u dětí předškolního věku jsou vázány hlavně na emocionální prožitky spojené s těmito předměty. Od dítěte je vyžadována určitá kreslířská zdatnost. Jestliže mu do této doby bylo nápomocné symetrické vnímání zobrazovaného subjektu (postava, dům, strom), nyní již povětšinou vychází z profilu. Zobrazování dopravních prostředků je někdy až posedlostí – dětský autor zdokonalí své práce natolik, že zobrazuje detaily, které dospělým unikají (chlapci bývají specialisté na auta či jiné dopravní prostředky).

1.6.3 Zobrazení prostoru a objemu

Prostor a objem má svůj vývoj a koresponduje se skutečností, že dítě předškolního věku zobrazuje to, co ví a ne to, co vidí.

Plošné uspořádání objemu je prvním pojmáním předmětů, např. spojuje nadhled a podhled. **Zobrazení vnitřního objemu** (transparentnost) je doložením skutečnosti, že dítě zobrazuje to, co ví a ne to, co vidí. V domě je máma a táta, postel, stůl, pod sukni nohy, v břiše u mámy mimino... (obr.č.12, formát A4).

Jakmile se pro dítě stane spodní okraj papíru jakousi zemí, kam umísťuje postavy a věci, je položen základ **prostorového uspořádání**, objevuje se **základní linka** - jakožto „země“ (obr.č.14, formát A4).



Obrázek č. 14 – Terežka (6,8)

Plošné uspořádání prostoru tzv. **sklápění do půdorysu** je typicky dětský způsob, jak se vypořádat s potřebou výtvarně vyjádřit věci kolem sebe. „*Je to názorný způsob*

zobrazení, při němž nic nezůstane zakryto a všechny předměty se dají nakreslit tak, aby se uplatnil jejich charakteristický obrys“ (Uždil, 1980, str. 38).

Dětský svět je plný potřeby sdělovat. Někdy je možno se setkat s obrázky, které zahrnují několik dějových sekvencí – **dítě výtvarně vypráví** několik významných situací celého děje na jednom papíře, někdy jen několika postav nebo věcí. Tak se na obrázku ocitá několikrát hlavní postava v různých situacích. Typické je to při výtvarném zpracovávání pohádky. Pro děti je pohádka oblíbený žánr. Tendence zobrazit z ní co nejvíce dítě vede ke kombinacím výtvarným i kompozičním.

1.6.4 Výtvarné zákonitosti v předškolním období

Dětským výtvarným pracem je po určitý čas společný také **prvek pravoúhlosti**. Kouzlo pravého úhlu, tzv. **R-princip**, se uplatňuje např. při kreslení komínů na střeše, řazení větví ke kmeni stromu, ruce hlavonožce se také takto odklánějí od hlavy (obr.č.6, 28x28cm). Dítě potřebuje zcela znatelně odlišit jeden směr od druhého. Uznává čáry svislé a vodorovné.

U některých dětí se můžeme setkat s principem, který působí opačně než je pravoúhlost. Jde o tzv. **grafoidismus** – naklánění kresby ve směru písma. S tím souvisí i zakulacování ostrých a pravých úhlů.

Oba dva principy by měly postupně vymizet. Pokud v nich dítě setrvává, jde o známku školní nezralosti (dítě může mít problém s psaním a čtením).

Grafický automatismus, čili tendence opakovat jednoduché, zvládnuté tvary a čárky, má věcnou konstantu (vlasy, knoflíky, trávu apod.). Záliba v osvojeném detailu může být na úkor výtvarné výpovědi kresby. Pokud přesáhne určitou míru, dítě zdobí vše, může zakrývat určité mezery v představivosti a myšlení.

Jiná skutečnost je, jestliže dítě nemůže zvládnout složité tvary nebo nechápe jejich funkci a „vypomáhá si“ rytmicky pojednanou plochou. Pak hovoříme o **nepravém ornamentu**. Například okvěti rostlin, krytina na střeše, les...

Většina dětských výtvorů působí rovnovážně a harmonicky. Základy kompozičního smyslu jsou dětem vrozeny, počínají už v prenatalním období – rytmus tepu a dechu,

symetrie lidské postavy. **Rytmus, opakování a symetrie** „...mluví o tom, jak přirozeně probíhá ve výtvarné činnosti integrace tělesných a duševních složek, která je pro duševní kondici dítěte tak nutná“ (Uždil, 1984, str. 53).

1.6.5 Barva

Dítě v předškolním věku rádo kreslí i maluje, manipuluje s barvou a experimentuje.



Obrázek č. 15 – Toník (6)

Dostane-li do ruky štětec a krycí barvu, chová se zpočátku obdobně jako při setkání s tužkou. Nejprve vede barevné čáry a postupně se propracovává k podstatě barvy – postihování prostoru, krytí a vyplňování plochy papíru (obr.č.6, formát A3 a obr.č.15, 28x28cm).

Tam, kde se barva váže s věcnou konstantou, dítě většinou dodržuje zažité schéma (zelená tráva, modrá obloha, žluté slunce). Naproti tomu, když není barva naprosto zjevně svázána s předmětem, dítě volí podle svého momentálního citového rozpoložení či se podřídí náhodě.

Je to stav odpovídající rozumové vyzrálosti nebo osobnosti dítěte. Barevná konstanta není důležitá – mnohdy o použití barvy rozhoduje její kvalita nebo emoční vyladění dítěte v danou chvíli. **Individuální barevná paleta** v tomto věku činí jejich výtvary veskrze výtvarnými, výtvary jsou osobitým pojetím okolního světa (obr.č.16, formát A4). **Barevná nadsázka** má obdobné opodstatnění v dětské tvorbě jako dříve zmiňovaná tvarová.



Obrázek č. 16 – Amálka (3,4)

Barvy na dítě velmi silně působí, jejich barevné cítění je silnější než u dospělých lidí. Záliba v určitých barvách spoluurčuje rozlišovací schopnost a napomáhá volit podle libosti barevné tóny. Každá barva je nositelkou emocionální energie. Dětský svět je bezprostřední a barevný – tento náhled se s věkem bohužel oslabuje.

Období předškolního věku je také nazýváno **ZLATÝ VĚK DĚTSKÉ KRESBY**. Vystihuje v podstatě vše, co bylo napsáno. Dítě je autentické, spontánně užívá barev a lokální barevnost volí podle svého cítění, podle svého emocionálního rozpoložení, výtvarně zobrazuje, co chce, a vizuálně nekonfrontuje realitu (in Kyzour, 1969). V období mladšího školního věku (6–9 let), tedy v **období schematismu**, by dítě mělo začít pracovat s konkrétními předměty a později ztvárňovat své představy.

2. PRAKTICKÁ ČÁST

2.1 Cíl

Cílem kazuistické studie je vhodnými a přiměřenými metodami zjistit a porovnat stav výtvarného zobrazování tří dětí, které navštěvují mateřskou školu. Zaměřit se na úroveň grafomotoriky a případný rozvoj dalších psychických funkcí. Východiskem bude jejich tvorba řízená i spontánní v určitém časovém rozmezí.

2.2 Použité metody

Při zpracování dat byla použita kvalitativní analýza. Nezbytnou podmínkou je teoretická citlivost – schopnost vhledu, schopnost dát údajům význam, porozumět a oddělit souvislosti důležité a nevýznamné. Jednotlivé výtvary, obrázky budu analyzovat (nikoliv interpretovat) ve smyslu sledování charakteristických prvků výtvarného zobrazování dětí předškolního věku.

Bude uvedena kazuistika jednotlivých dětí a doplněna obrazovou přílohou výtvarných prací. Výtvarné práce budou součástí textu. Tuto metodu zapracování obrazu do textu volím záměrně proto, že okamžitý vizuální kontakt slova s obrazem je nejefektivnějším propojením pro vnímání dané problematiky.

Využité metody :

- *přímé pozorování*

Pozorování bude dlouhodobé s cílem získat náhled na proces tvorby, jeho vývoj a posun. Sledováno bude chování a postoje dětí.

- *rozhovor*

Informace budou získávány v přímé interakci s dítětem a to buď rozhovorem volným nebo řízeným.

- *výtvarná činnost*

2.3 *Pilotní studie*

V mateřské škole, kde pracuji jsem provedla pilotní studii, kdy jsem shromáždila všechny dostupné výtvarné práce dětí, které jsem se rozhodla sledovat. Během následujícího času jsem mohla přibírat další výtvary, a to jak z tvorby spontánní, tak výtvarného tvoření na zadané téma, které mi budou nápomocny při zpracovávání daného úkolu. Každodenní kontakt a pozorování při dalších činnostech i hrách, rozhovory s dětmi i jejich rodiči posílili správnost rozhodnutí.

2.4 *Problémové okruhy a stanovená hypotéza*

Pro učitele v předškolních zařízeních je výtvarný projev dětí, ať kresba či malba, neverbální vyjádření psychického a emočního vyladění, lze z něj také usuzovat na vývojový stupeň psychické zralosti a na to, jak dalece koresponduje se skutečným fyzickým věkem. Lze nazírat na grafomotorickou úroveň a její rozvoj, na koordinaci senzomotorickou a kognitivní vývoj.

HYPOTÉZA :

V průběhu cca 1,5 roku sledování výtvarné produkce dětí předškolního věku dojde k viditelným kvalitativním změnám v jejich výtvarné produkci. Tyto změny se týkají především zobrazování lidské postavy, prvků okolního světa, barevné vyzrálosti a kompozice, rozpohybování postav (i překrývání), zvýšení úrovně grafomotoriky atd.

2.5 ***Popis práce***

Z širšího výběru byly vybrány tři děti, jejichž výtvarné práce byly sledovány, a to: pětiletý Robin, šestiletý Vladík a sedmiletá Karina. Všechny výtvarné práce jsou chronologicky řazeny podle dosaženého věku. Informace o dosaženém věku v době zpracování je uvedena společně s pořadovým číslem a popřípadě názvem v zápatí obrázku (např. 5,5 – pět let a pět měsíců). Kazuistiky, které jsou součástí jednotlivých celků, pomohou vytvořit ucelenější obraz o sledovaném jedinci.

V analýze sledované výtvarné produkce se **důkladněji věnuji :**

- *vývoji lidské postavy*
- *zobrazení prvků okolního světa*
- *užití barvy a zacházení s ní*
- *postížení pohybu, překrývání postav a věcí*
- *rozvoji grafomotoriky*
- *některé výtvarné zákonitosti*
- *celková kompozice obrázku*
- *zobrazování a nazírání na svět*

Děti tvořily buďto spontánně nebo na zadané téma. V některých případech je výtvar doplněn i verbální vyjádřením.

2.6 Analýza výtvarného projevu

2.6.1 Kazuistika č. 1 - Karina

Karina je sedmiletá holčička, která začala navštěvovat mateřskou školu ve třech letech. Její vstup do kolektivu dětí byl bezproblémový – její adaptace ve školce trvala zhruba 2 – 3 týdny. V loňském roce maminka žádala odklad školní docházky z rodinných důvodů. Karina je jedináček, žije s maminkou, tatínek se v rodině vyskytuje jen sporadicky (je dlouhodobě pracovně v zahraničí). Rodinné vztahy jsou dobré. S výchovou je nápomocna matce babička a děda. Karina dědu prezentuje jako morouse, babičku jako přísnou. Maminka je podle ní často pracovně zaneprázdněna a nevěnuje se jí, tak jak by si přála. Vztahy v rodině jsou mírně nevyvážené, což je způsobeno převážnou absencí otce (děda je jako mužská autorita nefunkční). Převaha ženského elementu v rodině se mírně projevuje na mazlivém přístupu k učitelkám. Karina má ráda všechny společné akce v rodině – živě o nich vypráví a často se promítají do její výtvarné produkce.

Karina je hodně komunikativní, ráda vypráví a sděluje své zážitky a pocity. Pokud získá pozornost a dostane prostor, její vodopád slov je skoro k nezastavení. V oblasti verbální nemá problémy - artikulace, slovní zásoba, gramatické kategorie, mluvní pohotovost, zcela odpovídá věku. Rozumové schopnosti jsou v pásmu průměru. Jemná i hrubá motorika odpovídá věku, je vyhraněný pravák.

Emočně působí vyrovnaně, svůj smutek i radost dokáže vyjádřit a adekvátně ke svému věku pojmenovat. Je pozorná vůči dění kolem sebe, působí sebejistě, ale respektuje ostatní (děti i authority). Nemá problém zapojit se do kolektivu, navazuje kontakty s dětmi i s dospělými. Někdy má pečovatelské sklony k mladším nebo slabším dětem. Konflikty řeší samostatně, někdy se nechá unést a její reakce přeroste do vzteku. Reaguje však i na neverbální upozornění, je si vědoma své nepřiměřené reakce.

Umí zorganizovat hru a zaujmout vedoucí postavení. Je schopna uklidit si hračky a kontrolovat své věci. Přijímá a dodržuje pravidla bez problémů.

V náročných situacích znervózní, ale snaží se najít řešení a překonat problém. Nemá potíže požádat dospělého o pomoc. V případě neúspěchu se nevzdává a zkouší znovu dosáhnout cíle. Zadaných úkolů se vždy zhostí iniciativně a snaží se svědomitě vykonat požadované. Sama hledá způsob jak pomoci. Dokáže se koncentrovat, snaží se podat maximální výkon. Je vidět, že je zvyklá komunikovat a pomáhat dospělým. Pracuje samostatně, iniciativně.

Karina je živé a spontánní dítě, k svému věku přiměřeně fyzicky i psychicky vyzrálá. Nemá projevy agrese ani úzkosti. Její chování vykazuje známky dobré socializace, dá se říci, že jsou mírně nadprůměrné – nemá problém v komunikaci s dospělými, vystupuje slušně a kultivovaně. Je zralá na vstup do základní školy. Můj pocit z ní je, že chce a potřebuje cítit zájem a lásku. Vztahuje se k dospělým lidem s důvěrou a žádá komunikaci a vstřícnost.

2.6.2 Výtvarná tvorba

Výtvarné práce jsem u Kariny začala sledovat ve školním roce 2006/2007, kdy jí bylo 5 let a 7 měsíců. V tomto období už zobrazovala lidskou postavu odpovídající jejímu věku. Na zadané téma **Já** vznikl obrázek č.17 (formát A3).



Obrázek č.17 Já (5,7)

Vidíme postavu, která je umístěna v levé části výkresu, přičemž hlava, trup, končetiny jsou zobrazeny jako rozdvojené obrysy napojené k trupu (přičemž odchylky v objemu

jednotlivých končetin jsou nepatrné). Tělo je připojeno krkem a hlava má oči, nos, pus, tváře, uši a náušnice. Vlasy domalovala až akvarelem. Detailně se věnovala i kapsám na kalhotách a tkaničkám na botách. Nenakreslila si sukni, což by se v tomto věku jevilo jako přirozené. Možná tento chybějící atribut nahrazuje akvarelem namalovaná kytka v pravé části. Postava nemá prsty.

Zacházení s barvou i grafickým materiálem je na dobré úrovni. Linka je jistá, uzavřená, grafomotoricky vyspělá. Užití barevné komponenty je zřetelně na lehké vodové bázi. V podstatě si umí uhlídat barvy, aby se nestékaly a nešpinily.

Karin obsáhla celý formát a postava je dobře umístěna na formátu A3. Vzhledem k věku jde o velmi zdařilé zobrazení lidské postavy.

Jinou technikou je zpracována pohádka **Sněhurka a sedm trpaslíků (obr.č.18, formát A4)**. Tentokrát Karin použila suchý pastel. Černou barvou si nakreslila grafickou linku a tu pak doplňovala barvami. Práce je poměrně čistá, i když prstem rozmazávala některé plochy, uhlídala jejich prostor.



Obrázek č. 18 Sněhurka a sedm trpaslíků (5,8)

Zajímavé je překrývání objektů – postava trpaslíka je před domem, mrak částečně zakrývá slunce, což není to v tomto věku ještě obvyklé. Je patrná linka Země – děj se odvíjí v jednom pásu, věci a postavy jsou jakoby ovládány gravitací. Dům má zvláštní tvar a odlišná velikost oken mu dává živost a jistý dojem perspektivy. Postava trpaslíka v levé části výkresu působí jakoby byla v pohybu, na stranu nasazená hlava s vousem mu dodává živost. Jistě to nebyl záměr, ale právě věci vzniklé náhodou, mohou individuální výtvarné zobrazování posouvat o stupeň výš.

Čepice postav jsou připojeny k hlavě, což se dětem v tomto věku někdy nedaří.

Další obrázek pastelem je také zajímavým stupněm ve výtvarném vývoji. Karin bez pomoci grafické linky zaplnila **obrázek č.19 (formát A3)** třemi postavami, psem, stromem a jakýmsi vozíkem.



Obrázek č. 19 pastel (5,9)

Je zajímavý svou vyváženou kompozicí a sdílností. Postavy se směrem zleva doprava zmenšují – jakoby naznačují perspektivu. Každá postava je znázorněna odlišně (jakoby postihovala samotný vývoj zobrazování lidské figury). Všimneme-li si postavy v levé části obrázku, podobá se vyspělému hlavonožci - velké tělo, krátké končetiny, vlasy trčící z hlavy (R-princip). Druhá postava má proporce relativně v poměru, vlasy obestírají hlavu a podle kalhot usuzujeme na kluka. V pravé části obrázku je postava s krkem, lehce v pohybu s detailem knoflíku na košili.

Pro období kolem 5. roku je typické, že děti to, co je pro ně důležité, zobrazí větší než ostatní. Nezřídka se to týká právě postav, které děti nevědomky volí jako dominantu svého výtvaru.

Obrázek č.20 (formát A3) zobrazuje Jeníčka a Mařenku, kteří převyšují dům. Mají ještě poměrně velké hlavy v porovnání s tělem. Možná se jedná o zbytky z doby zobrazování hlavonožce. V následující tvorbě se však u Karin tento fenomén vyskytuje jen zřídka.



Obrázek č. 20 Perníková chaloupka (6,2)

V postavách už rozlišujeme pohlaví (porovnáváme-li výtvary vzniklé do této doby, jedná se v podstatě o první zdařilý pokus a pak už jej jen udržuje a rozvíjí).

Chaloupka je zvláštní svým tvarem, ale komín je napojen správně, není v pravém úhlu ke střeše domu. Slunce se z volné plochy „stěhuje,, do rohu výkresu.

Jednou z prací, která vznikla na základě prožitku je mašinka, kterou Karin viděla při návštěvě železničního depa. **Obrázek č.21 (formát A4)** je ze spontánní tvorby.

Najdeme zde některé znaky výtvarného projevu dětí předškolního věku - transparentnost, sklápění do půdorysu, prvky antropomorfismu, řazení na spodní linku. Koleje jsou sklopeny do půdorysu – Karin uplatnila skutečnost, že ví jak koleje vypadají a spojila nahléd na trať s bočním pohledem na mašinku. Je to způsob zobrazení závislý na tom, co má být zobrazeno, neodpovídá realitě, ale zkušenosti.



Obrázek č. 21 Návštěva železničního depa (6,7)

Na obrázku č. 21 **Ledová královna** (formát A3) je viditelný posun ve výtvarném projevu. Karin namalovala královnu v kočáře jako sedící postavu z profilu. Kočár s ní odjíždí od ledového království a na levé straně je nenápadné zvíře, které jej táhne. Karin opustila spodní linku a obrázek má středovou kompozici. Zaplnila celý formát i když tento způsob zpracování může působit trochu chaoticky (barvu užívá jako tužku – vede čáry a nezaplňuje plochu), při důkladnějším pozorování najdeme vše podstatné, co k pohádce patří. Barevná úspornost není pro Karin typická, ale tady si opravdu „užila“ anilínové barvy – jejich jasnost a exotičnost jí oslovila.



Obrázek č. 22 **Ledová královna** (6,11)

Výrazný a ve výtvarném vývoji důležitý je **obrázek č.23 (formát A3)**, který Karina nazvala **Já a Monička na koloběžce**. Stejně jako na obr.č.21, vidíme postavy, které se pohybují – dosavadní plakátové pojetí se uvolňuje a ustupuje strnulost a vertikální pozice. Linka země se zakřivuje a úhlopříčkou „narušuje,, pásový způsob zobrazování.

Karin zachytila postavy v pohybu, jednu z nich umístila na kopec, jak sjíždí dolů, přičemž tato postava je menší, což může značit pokus o zachycení perspektivy. Při rozhovoru sebe označila jako větší a bližší. Postavy nejsou z profilu, ale koloběžky ano. Na linku země umístila ještě dům, který má schéma kostela – nejedná se o jednoduché stavení, jako dosud. Komín se v tomto případě navrácí do R-principu, což není nic ohrožujícího – jedná se o přechodnou záležitost. Stavba je menší, čímž dotváří iluzi budovaného prostoru a perspektivy.



Obrázek č. 23 Já a Monička na koloběžce (6,11)

Barevně je obrázek vyvážený, barvy se doplňují a jsou čisté. Karin často používá růžovou barvu – sama si jí ve vodových barvách namíchá. Má smysl pro detail (zástěrky holek, trika, okna kostela, kytky na trávě). Celková kompozice obrázku, barevně i obsazením, je kompaktní a příjemná.

Pro děti předškolního věku jsou zajímavé a důležité pohádky a jejich výtvarné zobrazování. Na **obrázku č.24 (formát 28x28)** je výtvarně pojednána pohádka **Otesánek**. Čtvercový formát si Karin zvolila sama.



Obrázek č. 24 Otesánek (7,1)

Celý je obsazen mohutnou postavou Otesánka, který má plné břicho všeho co snědl (transparentnost břicha nám to umožňuje). Do pusy mu namalovala hlávky zelí. Zachytila děj pohádky v jeho závěrečné fázi. Navázala tady na předchozí vyobrazení (viz.obr.č.23), kdy propojila myšlenkové představy a zkušenosti se světem a promítla je

do vlastního výtvarného zobrazení. Je patrný pokus o integraci jednotlivin – postavy mají svůj charakter a vlastnosti.

Na závěr uvedu (hlavně pro srovnání) obrázek **Já, obr. č.25 (formát A3)**, kde máme možnost s odstupem 1,5 roku porovnat dva obrázky na stejné téma. Nyní už vidíme zcela jasně, že se jedná o dívku s detailně vykresleným obličejem (řasy, nos a nosní dírky, tváře). Postava má prsty, které v prvním obrázku ještě chybí. Kompozice je středová, a co možná ještě upoutá, je úsporná barevná paleta. Ale barvy jsou teplé a čisté. Karin už nezobrazila „nějakou postavu,, - ale sebe.



Obrázek č. 25 Já (7,3)

2.6.3 Shrnutí

Byla sledována řada obrázků, které vznikly v rozmezí 1,5 roku. Za tuto dobu došlo u Karin ke kvalitativním změnám ve výtvarné produkci.

Lidská postava postupně vyzrála od strnulého paňáka do pohybující se postavy, která nese znaky konkrétního lidského těla (má detailně propracovaný obličej, vlasy vyrůstají z hlavy, krk spojuje hlavu s trupem, ruce mají prsty, objemově se už končetiny nerůzní). Karin dospěla i k překrývání (není to však pravidlem, vyskytuje se v určitých momentech tvorby), které svědčí o práci s iluzivním prostorem. Dokáže postavám vtisknout určitý charakter (viz Otesánek).

Ve výtvarném projevu je vidět, že si uvědomuje základní linku nebe – země. Je-li výtvarná práce podložena citovým prožitkem, je zobrazování skutečnosti důkladnější a celkově výraznější. Některé práce obsahují nepatrné známky perspektivy (např. obr.č.19 a č.23).

Co je pro Karin typické, je její celková kompozice díla, neboť vždy obsáhne celý prostor a v některých případech je pro ni i nedostačující. Postavy i zobrazovaný děj se postupně rozpínají po celé ploše výkresu.

Práce s barvou je od počátku v základních bodech konstantní, respektuje vžitá schémata (zelená tráva, modré nebe atd.). Postupně se vyvíjí i její barevná paleta – od používání základních barev přechází k používání různých odstínů (zvl. modrá, zelená, červená). Karin preferuje teplé tóny, má ráda růžovou barvu, kterou si sama namíchá. Ráda s barvou experimentuje. Celkový barevný dojem z její výtvarné tvorby je čistý a vyladěný tón.

Ve výtvarné produkci je patrná různá míra grafomotorické úrovně. Hovoříme-li o úrovni grafomotoriky, všimneme si hlavně uvolněnosti ruky (projevuje se přitlakem na podložku) a schopnosti nepřerušovat čáru a vést linku s cílem. Některé výtvarné práce jsou po stránce grafické na dobré úrovni, některé nesou známky nejisté linky, přerušované a opakované v jednom místě. Grafomotoricky je ještě Karin nevyzrálá a nejistá. Je vyhraněný pravák, má zažitý špetkový úchop tužky, takže je jen otázka cviku a času, kdy dojde k zlepšení v této oblasti.

2.6.4 Kazuistika č. 2 - Vládík

Vlád'a je šestiletý kluk, který do mateřské školy chodí od tří let. Má ve stejné třídě o dva roky mladšího bratra. Jeho nástup do školky byl bezproblémový. Adaptace trvala přiměřeně věku – 2-3 týdny. Oba rodiče pracují jako právníci, jsou velmi zaměstnaní, přesto se dětem maximálně věnují. Vládík chodí na výuku hry na flétnu, pravidelně plavat a ve školce chodí do sportovní třídy a na kopanou. Často jako rodina podnikají výlety a realizují se v nejrůznějších sportovních i zájmových aktivitách. Týdenní pobyt v přírodě Vládík zvládl výborně ve smyslu odloučení od rodičů. V noci u něj však dochází k pomočování. Důvodem enurézy může být přetíženost organismu (a to ve smyslu fyzickém i psychickém). Rodiče se snaží všestranně rozvíjet své děti, ale vzhledem k tomu, že Vlád'a je orientován vždy uspět a úkolu dát maximum, snadno dojde k překročení sil.

V oblasti verbální je Vlád'a lehce nad průměrem – má velkou slovní zásobu (aktivní i pasivní), neměl žádný logopedický problém, je slovně pohotový, gramaticky nechybuje. Jemná i hrubá motorika odpovídá věku, je vyhraněný pravák. V oblasti grafomotoriky je Vlád'a na dobré úrovni. Fyzicky je nadprůměrně zdatný.

V běžných situacích vystupuje Vlád'a sebejistě se zdravou dávkou vhledu. Pokud před ním vyvstane nová situace, jeho jednání se stane mírně obezřetným, ale to ho neodradí. Nemá problém požádat vrstevníky nebo dospělé o radu či pomoc. Většinou je samostatný, na zadané úkoly reaguje dobře. Je schopný vyřídit vzkaz a komunikovat s dospělými bez ostychu, slušně a s respektem.

Umí se zdravě prosadit v kolektivu, zorganizuje a řídí hru, určí pravidla. Je kamarádké a družné povahy. K mladším dětem je pomáhající a přátelský. Na vzniklé konflikty reaguje snahou domluvit se, kontroluje své chování.

Ve všech činnostech je Vlád'a aktivní a má maximální snahu se zapojit, svým zaujetím umí strhnout ostatní děti. Zvláště oblíbené jsou sportovní činnosti a hry. Pracuje samostatně, soustředěně, koncentruje se a dokončuje zadané úkoly. Umí si uspořádat své věci, uklidit své pracovní místo i hračky. Přijímá pravidla, někdy má vzhledem k svému temperamentu problém je dodržovat.

Vládík je spontánní a živé dítě, je velmi aktivní ve všech oblastech. Má milou povahu, je emočně vyzrálý a jeho socializace je na vysoké úrovni. Není to dítě, které v kolektivu dětí přehlédnete, zaujme vás svou akčností a energií. Rodiče by však měli zvážit všechny aktivity, neboť jsou zřejmě důvodem jeho nočních problémů.

2.6.5 Výtvarná tvorba

V době, kdy bylo Vládíkovi 4 roky a 11 měsíců, jsem začala sledovat jeho výtvarnou produkci. Poslední obrázek je po 1,5 roce. Většinou jsou zastoupeny obrázky z volné tvorby vytvořené v mateřské škole.

První obrázek č.26 (formát A4) vznikl na téma Hry na zahradě. Na obrázku jsou dvě postavy a každá je zachycena rozdílně. Postava (kamarád na houpačce) na levé straně je zobrazena jako vyspělý hlavonožec. Tělo je uzavřený kruh spojený krkem s hlavou.



Obrázek č. 26 Hry na zahradě (4,11)

Obličej má barevně vyjádřenou pusu a oči. Modré oči jsou atribut, který prochází celou Vládičkovou tvorbou, stejně tak jako světlé vlasy. Končetiny jsou zobrazeny jen graficky, ruce mají čárky jako prsty. Transparentnost postavy sedící na houpačce je pro tento věk typická. Druhá postava na kopci je už zobrazena vyspělejší způsobem. Autor zde nakreslil sám sebe. Tato postava vznikala jako první a ještě se neprojevila únava nebo chvátání. Obličej je ve stejném schématu jako první postava, tedy bez nosu. Končetiny však mají objem a prsty. Budeme-li si všimnout počtu prstů v průběhu celého sledovaného období (1,5 roku) zjistíme, že jak na počátku, tak na konci mají postavy jen tři prsty. Figura stojí na kopci, který opravdu na zahradě existuje. Kytka, jako naučený grafický prvek, je použita k dekoraci prostoru a není ke kopci připojena v pravém úhlu, jak by se v tomto věku dalo očekávat. Postavy jsou poddimenzovány.

Mezi lidskými figurami je nakreslena skluzavka - žebřík a sjezdová plocha. Tady Vladiček spojil několik pohledů na předmět, čili zobrazil to, co ví. Linka země je naznačena hnědou barvou, jde o plošné užití voskovky, pravděpodobně se výtvarně poučil u strašáků dětí.

Obrázek č.27 (formát A3) je technikou fix a akvarel. Vánoční tematika – stromeček, dárky, kometa, Vladiček a jeho bratr.

Z celkové kompozice je cítit určitá bezradnost - Vladiček pro „vykreslení“, atmosféry zvolil charakteristické (skoro až reklamní) prvky, které uspořádal na formát A3. Stromek vyrůstá z dolního okraje papíru (až k protilehlé hraně), má ozdoby, které jsou skoro kolmo navěšené na větve. Vyhnul se i překrývání a barevně odlišené vánoční koule umístil mimo. Zachycení jehličnatého stromu je zdařilé a svědčí o uvědomění si rozdílu mezi listnatým a jehličnatým stromem.

Dvě postavy sourozenců jsou si hodně podobné. Rozdíl je jen ve velikosti mladšího a staršího dítěte a počtu prstů. Na hlavě absentuje zobrazení nosu a uší, vlasy jsou graficky pojednané v R-principu. Postavy mají krk a horní končetiny. Vytrácí se trup – tělo tvoří jakési obrácené „T“, které přechází v nohy. Nohy mají

objem, rozdvojený obrys má skoro stejný poměr. Chodidla jsou z profilu. I když na obrázku nejsou zobrazeni rodiče, Vládík jim namaloval dárky (každý z nich má jeden).



Obrázek č. 27 Vánoce (5,2)

Zajímavá je barevná forma obrázku. Technika akvarelu je ještě v počátcích, přesto je na ploše použito dvou komplementárních barev v čistém provedení. I když je barevně a stromkem rozdělen na dvě části - oživuje to a rozjasňuje celkový výtvarný dojem. Je dobré, že krycí barvu nepoužívá k čarám, ale k zaplnění plochy.

Celková kompozice je na pravé straně obrázku přetížená. Vládík má trochu problém s větším formátem.

Pohádky v období magického věku (4-7 let) jsou významnou součástí vývoje dítěte a také jeho výtvarného výrazu. Na **obrázku č.28 (formát A5) Vládík nakreslil Smolíčka Pacholíčka**. Jak zajímavý je pohádkový příběh pro autora můžeme vidět ve formě zpracování.

Linka země nahradila okraj papíru a na ní se odehrává děj. Ochránitelský jelen je největší z celého obrázku. Jak tělo, tak hlava jsou z profilu (většinou děti kreslí tělo z boku a hlavu z en faceu), jedině parohy jsou z předního pohledu. Nohy mají kopyta a ocas je použit z jiného zvířete – naučený grafický typ. Smolíček je malá postava sedící na hřbetu jelena. Nohy překrývají tělo zvířete. Oproti obrázku č.26 je trup výraznější a nohy z něj vyrůstají. Vztyčené ruce napojené skoro kolmo k tělu ještě postihují zobrazovací typ hlavonožce. Antropomorfní slunce svým umístěním svádí k omylu, že jde o hlavu jelena. V pravém dolním rohu je vyobrazený jehličnatý strom skoro neviditelný, který plní jen symbolickou funkci a dokresluje atmosféru pohádky.



Obrázek č. 28 Smolíček Pacholíček (5,2)

Vzhledem k použitému materiálu – fix, můžeme hodnotit úroveň grafomotoriky. Fix je materiál, který svou konzistencí brání dětem, aby volily silnější přítlak a její výrazná stopa jej činí oblíbeným. Vladík vede čáry nepřerušovaně, uzavírá je a

spojuje bez výrazných obtíží. Čistota grafické stopy, nikde není výrazná tečka svědčící o nerozhodném ulpívání na jednom místě, vypovídá o myšlenkově zpracovaném výtvarném tvoření.

Ač rozměrem malý obrázek, výtvarně výpovědná hodnota je výrazná.

Na obrázku č.29 (formát A4) Vladík zobrazil písničku Tluče bubeníček. Tři postavy muzikantů zabírají celý formát papíru. Pohyb je vyjádřen nohami, které jsou otočené jedním směrem, největší dynamiku však vidíme v horní polovině obrázku. Dvojitá linka nohou je v tomto věku už žádoucí, i když si vždy neuhlídá stejnou kvalitu objemu končetin. Vladík postavy umístil na linku země a barevně odlišil nebe. Stejně tak i postavy barevně pojednal – každý má své barevně odlišené oblečení. Obličejové nemají nos a chybí i uši na hlavě (detailnější propracování hlavy by se mohlo v tomto věku již objevovat). Počet prstů stagnuje na čísle tři.



Obrázek č. 29 Tluče bubeníček (5,6)

Děj písničky se odehrává v horní polovině obrázku. Překrývají se tady ruce, vojenské symboly (puška a bodák) a první postava má zavěšený bubínek kolem krku – vidíme popruh i za krkem. Každá z postav má jinak nasazenou čepici a postava vpravo dokonce za hlavou bez transparentnosti.

Charakteristika postav je vyjádřena zcela zřetelně – každá má své atributy. Je vidět, že Vládík o ději písničky přemýšlel a vybral pro každého jinou prezentaci děje.

Na obrázku č.30 (formát A4) Na houbách nás na prvním místě zaujme antropomorfní slunce, které dominuje celému výkresu. Postavy dosud neměly nos a zde se objevuje pouze u slunce, i s detailem nosních dírek. Sluneční symbol zabírá celou pravou polovinu a vše ostatní se odehrává na druhé polovině výkresu.



Obrázek č. 30 Na houbách (5,10)

Postava Vládi, pták, strom s batohem, veliká houba a mrak mají téměř stejnou velikost – pro autora mají rovnocennou hodnotu a můžeme odečítat emocionální

hodnotu celé scény. Figura ztrácí geometrické zpracování horní poloviny těla a setkáváme se zde s prvkem, který je po dlouhou dobu pro Vlád'u charakteristický – veliká a vystouplá ramena. Spekulace o tvaru písmene „T,, (Tomáš je jeho mladší bratr) mohou mít své opodstatnění. Postava má mírně předsunutou pravou nohu a v náznaku tak vytváří iluzi prostoru a pohybu. Opakují se charakteristické prvky od počátku sledování výtvarné produkce, tedy modré oči, absentující nos a uši. Zajímavý je strom, který má v pravém úhlu nasazenou větev, na které visí batoh a my vidíme houbu uvnitř. Vládík si přizpůsobil skutečnost svému dětskému pohledu. Hlava ptáka je z profilu a tělo, křídla a nohy, jsou nakresleny z en faceu.

Z obrázku je cítit, že výlet byl pro Vládíka silným zážitkem a své emoce přenesl i do výtvarného zpracování.

V době zápisu do první třídy se děti jdou podívat do školy. Na základě tohoto prožitku vznikl **obrázek č. 31 (formát A3)**. Co je dominantou obrázku nemusím ani říkat – velká aktovka, kterou postava nemůže unést.



Obrázek č. 31 (5,11)

Zobrazení postavy nevykazuje žádné významné změny, zobrazovací schéma je stejné. Snad jen fakt, že nemá chodidla, působí jako by postava vyrůstala ze země. Barevná úspornost může vyjadřovat: nechuť investovat do výtvaru, únavu, emoční nezúčastněnost apod. Co lze ocenit, je precizní práce při zaplňování plochy a lehkost užitých barev.

Důležitým výtvarným tématem je téma **Já**. **Obrázek č.32 (formát A4)** je Vládovo zobrazení sebe sama. Je zobrazena opravdu jen postava bez dalšího kontextu.



Obrázek č. 32 Já (6)

Výrazně kvalitní je práce s pastelkou, Vlád'a se snaží zaplnit plochu a dodržet daný rámeček, promyšleně kombinuje barvy a udržuje věcnou konstantu.

Obličej má detailně zpracovaný - nechybí nos, oči mají řasy, obočí a čáry na čele (Vlád'a je okomentoval jako vrásky). Co chybí jsou uši a správný počet prstů. Velká ramena mají asi nést tíhu nároků kladených na jeho osobu. Figura není ve středu, je mírně posunutá na levou část výkresu. Trup je oddělen páskem a je větší než nohy, hlava tvoří zhruba třetinu postavy.

Kresba lidské postavy je součástí orientačního testu školní zralosti. V tomto případě by se negativně hodnotilo, že hlava je větší než trup, chybí uši a správný počet prstů (Dvořáková, 2006). Obsahově toto výtvarné vyjádření koresponduje s předcházejícím obrázkem.

Vlád'a na **obrázku č.33 (formátA3) namaloval pohádku O dvanácti měsíčkách**. Toto téma jsem vybrala záměrně proto, že téma kruhu a postav kolem láká některé děti k zobrazení. Většinou spojí pohledy do jednoho a dojde ke sklopení do půdorysu.



Obrázek č. 33 Pohádka o dvanácti měsíčkách (6,4)

Vlád'a si ze všech postav v pohádce vybral jednu, a to muže sedícího na trůnu u velkého ohně. Jestliže v doposud sledované produkci není zobrazena ženská figura, tak ani tady neinklinuje k tomuto prvku. Dalo by se očekávat zobrazení hlavní postavy – Marušky. Sedící postava není v kontaktu s předmětem, geometricky pojaté tělo má vztyčené ruce (tři prsty) jako na obrázku zhruba před rokem (obrázek č.29). Zajímavé je však „odlepení,, figury od okraje papíru a zvednutí na trůn. Při volbě barev je výrazná minimalizace. Obrázek působí studeně, i když v pravé části je zobrazen velký oheň.

Poslední obrázek je také pohádkové téma **O zmrzlém králi** – **obrázek č.34 (formát A3)**. Tady jsou postavy skoro nepostřehnutelné. Barevná i kompoziční dominanta je hrad (hradní zeď), která zabírá více než polovinu obrázku.



Obrázek č. 34 O zmrzlém králi (6,4)

Po delší odmlce je na obrázku slunce. Tento obrázek je interpretačně výtěžný spíše ve smyslu skrytého podtextu. Pro sledování vývoje výtvarného zobrazování je podstatné si všimnout zvládnutí perspektivy, kdy postavy na věži jsou menší než předmět (zeď)

v prvním plánu. Věž je sestavena z několika komponent, není jen symbolicky pojatá. Postavy k ní přiléhají a vyjadřují děj příběhu. Středová kompozice nám pomáhá neztratit se v tmavém pojetí obrázku.

2.6.6 Shrnutí

Výtvarná tvorba Vládíka byla sledována od věku necelých 5 let do 6 let a 4 měsíců (rozmezí 1,5 roku). Ve sledovaném období došlo k výtvarnému posunu hlavně v zobrazování lidské figury – od vyspělého hlavonožce k postavě, jež má správně nasazené končetiny, krk a většinu detailů obličeje. Převažuje syntetický způsob kreslení postavy. V uvedené výtvarné tvorbě není zobrazena ženská figura. Jestliže jsme si po celou dobu všímali zobrazování prstů, je třeba zdůraznit, že Vládík se velmi dobře orientuje v počtech do 10 a matematické představy zvládá na velmi dobré úrovni. Pokud jeho postavy mají neadekvátní počet prstů, jedná se zřejmě o nedostatečné nazírání na skutečnost a její realizaci ve výtvarné prezentaci. Může se jednat o zbytky grafického zobrazování prstů jako kříže, z období výtvarného zobrazování lidské postavy jako hlavonožce. Stejný problém můžeme nazírat i u aspektu absentujícího nosu a uší.

Při zobrazování prvků okolního světa je patrné, že Vládík odlišuje jehličnatý a listnatý strom, má povědomí o tom, že kmen přechází v korunu a zachovává barevnou konstantu. Zvířata v jeho podání nesou charakteristické znaky výtvarného zobrazování předškolního věku – jsou antropomorfní, zachyceny ve smíšeném profilu, mnohdy větší než prvky současně zachycené. Vládík se pomalu přibližuje k rozpohybování obrázků – náznaky pohybu se objevují např. v obr.č.29, č.34. Na rovnocenné cestě je i výtvarné pojednání perspektivy. Budeme-li hledat překrývající se předměty, nalezneme je hlavně na obrázcích č.28, č.29 a č.34.

Z doložených obrázků je patrné, že Vládík má problém s pojednáním větších formátů. Jestliže Karininy obrázky jsou zaplněné, Vládovy obrázky formátu A3 působí trochu rozpačitě až bezradně.

Barevná paleta není tak výrazná u akvarelových barev. Ale barvy jsou čisté a nejsou použité ke kreslení, ale jako krycí. Používá-li voskové barvy nebo pastelky, volí širší

barevnou paletu. Bylo by dobře sledovat a podněcovat Vlád'u k používání i jiných barevných akcentů ve výtvarném vyjadřování a tak nenásilným způsobem rozšířit jeho barevnou paletu. Grafomotorika je zvládnutá přiměřeně věku 6-letého dítěte. Vyspívala postupně a zdokonalovala se s přibývajícími obrázky. Vládík má zažitý špetkový úchop tužky, grafická stopa je nepřerušovaná, lehká a koordinovaná.

Z doložené výtvarné produkce je patrné, že pokud je zobrazovaná skutečnost podložena citovým prožitkem, pak obsah i kompozice je výraznější a propracovanější. Jistě by prospělo, a nejenom jeho výtvarné produkci, kdyby měl vždy dostatek času pro emocionální uchopení a zažití prožitých aktivit.

2.6.7 Kazuistika č. 3 - Robin

Robin je pětiletý chlapec - jedináček, který chodí do mateřské školy druhým rokem. Jeho adaptace ve školce byla mírně obtížná. Trvala zhruba 1,5 měsíce a někdy se projeví ještě mírná plačtivost při loučení s maminkou. Výchova v rodině je lehce rozmazlující. Robin se narodil předčasně a komplikovaný porod byl pravděpodobně na překážku adekvátní separaci matky od syna. V loňském roce se u Robina projevilo astma. V nedávné době lékaři zjistili lehkou nedoslýchavost. Přes všechny tyto handicapy je Robin živé a veselé dítě, které se plně zapojuje do všech aktivit a má tendenci vše náležitě komentovat a tak na sebe upoutávat pozornost.

Verbální schopnosti jsou na průměrné úrovni – slovní zásoba odpovídá věku dítěte, gramatické kategorie i mluvní pohotovost. Robin má tendence glosovat výroky dospělých. Bezprostředně komunikuje a rád vypráví o svých zážitcích. Řečové nedostatky rodiče řeší odbornou pomocí. Jemná i hrubá motorika odpovídá věku. Fyzické schopnosti jsou lehce mimo normu, což je pravděpodobně způsobeno častou nemocností a porodními komplikacemi. Pohybová koordinace není tak plynulá a dokonalá. Grafomotorika je lehce podprůměrná. Špetkový úchop tužky se zatím upevňuje. Ve věku 4 let byla ještě u Robina patrná nevyhraněnost, nyní převažuje preference pravé ruky.

V kolektivu navazuje kontakty zcela bez problému, není bázlivý ani ustrašený, dokáže se prosadit. Hraje si v kolektivu, nestraní se dětí. Někdy se projevuje impulzivně a roztržitě (někdy se jedná o formu šaškování a předvádění se). Jeho reakce na konflikt jsou někdy nezralé – projeví se vztek a panovačnost. Pokud musí ustoupit a cítí se ukřivděn - stahuje se do sebe a reaguje tichým vzdorem. Neprojevuje se však hlasitým a nekontrolovatelným vztekem.

Většinou na zadané úkoly a požadavky reaguje aktivně a vstřícně. Má dobrou vůli splnit úkol. Soustředění a koncentrace jsou přiměřené věku. Pracuje samostatně, jen při náročnějších úkolech je nad ním třeba dohled. Akceptuje radu a pomoc dospělých, umí si o ni říci. V sebeobsluze je samostatný, umí si uklidit hračky a domluvit se s kamarádem či dospělou osobou na potřebném. Sociální vyzrálost odpovídá věku.

Na začátku tohoto školního roku se u Robina projevila určitá míra vzdoru. Bylo to pravděpodobně způsobeno vstupem nových, „malých“, dětí do třídy, přičemž ztratil status malého, opečovávaného dítěte. Postupně se se vzniklou situací vyrovnal a přijal svou novou roli – „staršího“.

Robin je iniciativní, aktivní dítě, které má rádo činnost. Emočně je mírně rozkolísaný, někdy je smutný a tomuto stavu se poddává. Někdy je schopen přiměřeně ke svému věku příčiny rozladěnosti pojmenovat a hovořit o nich. Lze u něj zaznamenat i chování lehce provokativní a vzdorovité – pravděpodobně je to reakce na problémy v rodinně. Někdy se u něj projevují tendence vymýšlet si příběhy, které podává jako skutečné události. Jeho fantazie je vzhledem k věku poměrně bohatá. Robin je milé dítě, v kolektivu dětí je spokojený a aktivní. Komunikace s ním je příjemná a veselá.

2.6.8 Výtvarná tvorba

Výtvarné práce Robina jsem začala sledovat, když mu byly 4 roky a 4 měsíce. Výtvarná činnost je jeho oblíbená. Jedna z řady prací je i **obrázek č.35 (formát A)**. Nejprve se zdá, že jde jen o barevnou čáranici, ale při pozornějším studiu zjistíme, že se pod nimi ukrývá hlavonožec

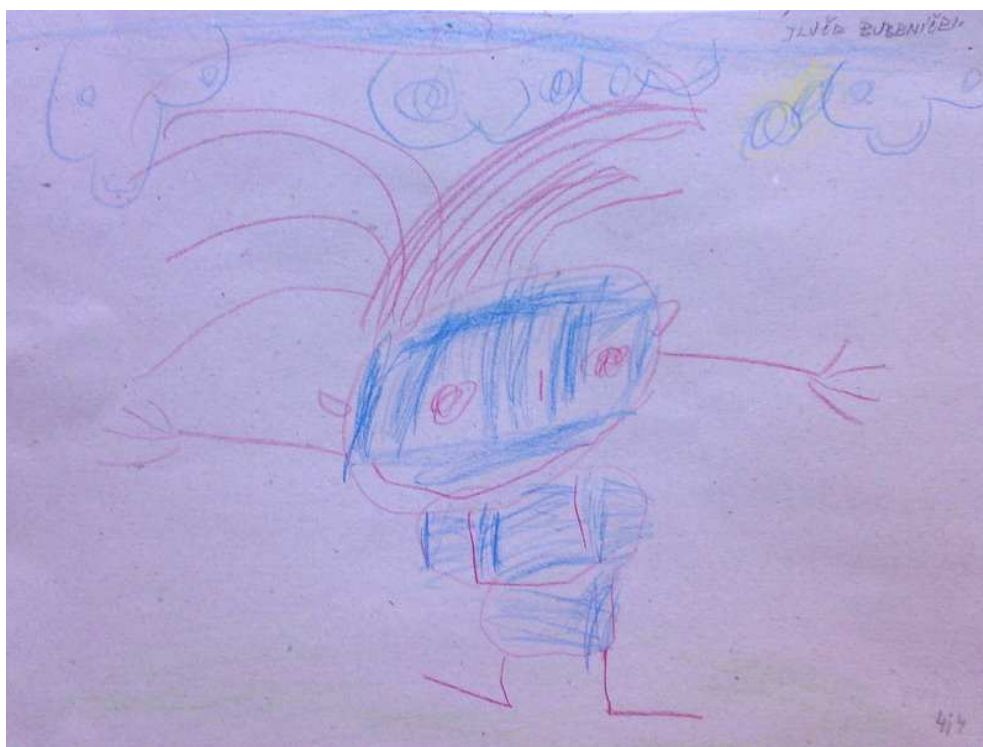
Vidíme především hlavu, která má oči, pusy a nos, přičemž nos asi zcela náhodně nakreslil velmi zdařile a to z profilu. Nejprve vznikla figura hlavonožce a následně se Robin pokusil barevně ji vymalovat. Čáry jsou vodorovně i svisle řazené, v dolní části i úhlopříčné. Snaha vejít se do nakresleného obsahu je patrná. Zajímavé je několikabarevné uspořádání „rukou“, - čáry jsou kontrolované a bez většího překrývání, řazené nad sebe. Kompozice je středová, vyvážená na obě strany formátu.



Obrázek č. 35 (4,4)

Na obrázku č.36 (formát A4) už zřetelně vidíme hlavonožce. Robin na zadané téma nakreslil písničku Tluče bubínček, vytvořil postavu s bubínkem (buben je kruh mezi hlavou a trupem). Z hlavy vyrůstají ruce a vlasy v pravém úhlu, hlava má i uši.

V obličejí je zřetelná pusa, nos i oči. Podařilo se mu i postavu vykreslit barvou a nepřekrýt oči – kontroluje vedení čar. Vzhledem k věku jde o zdařile výtvarně zobrazenou lidskou figuru.



Obrázek č. 36 Tluče bubeníček (4,4)

Zajímavé je zachycení linky země a umístění postavy na ní. V horní části obrázku je modrou čarou naznačené nebe s antropomorfními obláčky. Robin se nesoustředil jen na postavu, ale zakomponoval i prvky naučené z dřívější výtvarné tvorby.

V preschématickém období kolem 5. roku je charakteristické, že některé výtvarně zpracované znaky se dají rozlišit a poznáváme v nich lidi a předměty. Z čáranic se vyvíjejí rozpoznatelné skutečnosti. Tak je tomu i u **obrázku č.37 Vlak (formát A4)**. Pokud se nám nedostane verbálního doprovodu od autora, zřejmě budeme tápat v pojmenování zobrazených předmětů (pojmenovaná čáranice dostává konkrétní podobu). Robin obrázek nakreslil ve věku 4,6 let. Ve spodní části vidíme koleje

z nahlédu a na nich dvě kola a modrou mašinu. Mašina má velký komín, který zasahuje na horní hranu obrázku. V levé části Robin nakreslil velikou květinu. Zobrazované předměty řadí na spodní linku, což je pro výtvarný výraz tohoto období charakteristické. Jestliže v předcházejícím obrázku (obr.č.35) nakreslil linku země, je nyní tento regres jen důkazem toho, že výtvarná tvorba dětí předškolního věku se může navracet k naučenému schématu a zase postupuje dál. Kompozičně obsáhl celý formát a barevně přistoupil na svou oblíbenou modrou a červenou barvu. Opět se potvrzuje Robinova záliba ve vyplňování obrysů postav a předmětů pastelkou.



Obrázek č. 37 Vlak (4,6)

Pro děti předškolního věku je podnětné zadávat náměty k výtvarné tvorbě, které jsou podloženy citovým prožitkem. Na **obrázku č.38 (formát 28x28)** nám Robin přiblížil jak pouštěl draka. Velmi zdařile rozvinutá scéna je na první pohled čitelná: lidská figura držící draka na provázku. Typický Robinův hlavonožec v modročerveném zpracování – má ruce a čárkové prsty, které drží draka za barevný ocas. Pod nohama postavy je ještě provázek, aby se drak mohl pustit výš. Obličej má detail pusy a očí – škoda, že barevně

vše zaniká na modrém pozadí. Uši nasazené nad rukama mají zvláštní detail křížku (připomínají zvířecí uši). Na otázku, proč je tam křížek, Robin nereagoval. Stejně jako ruce i červené vlasy jsou k hlavě připojeny R-principem.



Obrázek č. 38 Pouštění draka (4,7)

Drak je barevnou dominantou celého obrázku, jeho detailní propracování je důkazem o tom, co znamená pro kreslíře skutečný zájem o kreslený předmět - dobrá znalost předmětu a představivost se spojila v organický celek

Poprvé se ve výtvarném zpracování objevuje slunce a výrazněji se prosazuje dosud absentující žlutá barva. Pozitivně lze hodnotit i celkové vykreslení plochy pastelkou. Tentokrát nedává postavu na spodní linku papíru, ale až na pás země, stejně jako květiny.

Symetrie se objevuje nejen v celkové kompozici obrázku, ale i v uspořádání postavy, draka a zpracování květin. Tento obrázek je výrazný pro svou výtvarnou obsažnost – Robin zde vypráví příběh, který je čitelný i pro nezúčastněného pozorovatele. Nepotřebujeme tedy verbální dovětek.

Obrázek č.39 (formát A4) je zajímavý pro postižení charakteristických znaků zobrazovaných zvířat. Želva s trojúhelníkovitým krunýřem a kruhovými detaily nenechá pozorovatele na pochybách, kam směřovala Robinova výtvarná snaha.



Obrázek č. 39 Lev a želva (4,8)

Zajímavá je i hlava, kde zřejmě náhodou vznikl nos z profilu. Obličejové zvířat vycházejí z naučeného grafického typu zobrazování člověka. V levé části obrázku je nedokončená postava lva. Jednoduchý, ale výmluvný znak hřívy, charakterizuje toto zvíře. Antropomorfní mrak a slunce se seskupily v pravé části. Mrak má svůj výraz – mračí se.

Na obrázku č.40 (formát A3) si všimneme hlavně zobrazení stromů. V pravém dolním rohu jsou tři jehličnany za plotem. Obrácená barevnost (zelený kmen a hnědé

jehličí) se při kreslení listnatého stromu koriguje do konstantní barevnosti. Zvíře mezi dvěma stromy je překryto plotem a Robin vyjádřil rozdílnou velikostí vztah mezi nimi (mládě s matkou). Zvířata odlišil i formálně – velký kůň je z profilu, včetně hlavy (má dvě končetiny) a malý je z en faceu (má čtyři nohy). Slunce s lidským obličejem je opět v pravém horním rohu.

Je to jedno z prvních zpracování velkého formátu a stejně jako u malého. Robin zaplnil plochu, jak obsahem, tak barvou.



Obrázek č. 40 V ZOO (4,8)

Do kategorie větších formátů řadíme i **obrázek č.41 (formát A3) s tématem Vánoce**. Vánoční stromek s rozzářenou aurou a velká postava Robina s rozpaženýma rukama přibližuje emocionální náboj prožité situace. Kresba voskovkou je doplněna akvarelem. Je to jen pokus a počátek nové techniky. Akvarel je však používán k zaplnění plochy nikoli ke grafickému stopě.



Obrázek č. 41 Robin u stroměčku (4,9)

Samotná technika není tak důležitá jako fakt, že se ve výtvarném zobrazování objevuje u figury uzavřený trup a mizí napojování rukou z hlavy. Robin opouští fenomén hlavonožce a nastupuje lidská postava. Ve sledované tvorbě se neobjevuje neuzavřený trup. Má zvláštní pojednání těla, které je uzavřeno jakýmsi polokruhem. Dvojitě linky použil jen u horních končetin. Nohy mají něco jako boty a zároveň jsou vidět i prsty (transparentnost). Zajímavé je jejich napojení k trupu – malé kruhové útvary. Obličej má všechny atributy, uši s křížkem a vlasy v pravém úhlu napojené k hlavě. Figura je výrazná nejen velikostí, ale i barevně. Robin si dal práci s barevným rozvržením a vykreslením jednotlivých částí. V pravé části dominuje stromček. Jehličnatý strom s výrazným kmenem, zachovaná barevná konstanta, osová souměrnost – to vše orámované červenou linkou vyjadřující světlo vánočních žároveček. Barevně rozlišené ozdoby jsou na akvarelem domalovaných větvích. Jak je pro výtvarné zobrazování dětí předškolního věku charakteristické, ozdoby nevisí na stromku, ale jsou k němu připojeny kolmo (dítě zobrazuje to, co upoutalo jeho pozornost a přizpůsobuje

si skutečnost svým zobrazovacím možnostem). Pod stromkem jsou dárky pro něj a pro rodiče.

Na obrázku č.42 Robin hraje na buben (formát A4) je už zřetelněji výtvarně vyjádřena lidská postava.



Obrázek č. 42 Robin hraje na buben (5)

Obsahuje ještě zbytky hlavonožce, ale už si uvědomuje členitost lidského těla. Robin zobrazil sebe, jak hraje na buben. I na tomto obrázku je zjevné, že Robin nemá problém s obsažením prostoru, postava je rozvržena po celé ploše. Jeho obrázky nejsou výtvarně ani obsahově bezradné.

Zdvojenou linku použil, jak na horních, tak i dolních končetinách. Ruce mají prsty, které už nejsou vyjádřeny jen čarou, ale mají objem. Ruce jsou kolmo napojeny k trupu. Obličej je doplněn detailem obočí a řas. Co absentuje jsou uši a vlasy. Zvláštní pojednání postavy připomíná postavičku Ferdy Mravence. Nohy jsou napojeny k trupu a chodidla jsou vyjádřena grafickou linkou - ta jí spojuje se zelenou plochou pod postavou. Stejně jako vyjádřil zemi, neopomněl ani oblohu.

Středová kompozice, barevné pojednání a umístění slunce a mraku tvoří vyvážený celek v horní polovině obrázku. Tři veselé obličejce jsou natolik dominantní, že pozorovateli ani nevadí, že buben a paličky jsou umístěny mimo postavu.

Obrázek č.43 (formát A3) je prvním s tematikou pohádky. Pohádka O dvanácti měsíčkách je v Robinově podání výtvarným vyprávěním. Zachycuje několik dějů současně. Co zaujme na první pohled je jakýsi černohnědý pavouk napojený na strom vpravo dole. Robin o tom řekl, že jsou to kouzla Měsíčků, která pomáhala Marušce. Oni sami sedí místo kolem velkého ohně na slunci v levé části.



Obrázek č. 43 O dvanácti měsíčkách (5,1)

Pod nimi je postava Marušky. Robin výtvarně nerozlišuje mužskou a ženskou postavu. Maruška si může natrhat jablka ze stromu a fialky narostlé kolem stromu. V Robinově podání jsou to modré kuličky na kmeni stromu, který sklopil do plochy, aby vyjádřil „kolem„.

Postavy jsou malé, nemají pro Robinovo výtvarné zobrazení důležitost. V tomto případě byla zajímavější moc kouzel a síla přání, kterou pojednal jakýmsi metafyzickým pavoukem ve středu obrázku.

Spojení kresby voskovkou s akvarelovou technikou je v tomto případě velmi zdařilé. Robin už zachoval čistotu barev a jednoduchou barevnou volbou doplnil a osvěžil obrázek s pohádkovou tematikou. Můžeme najít určitou paralelu mezi jeho bezproblémovým začleněním do různé sociální skupiny a obsazením formátu výkresu, ani v jednom případě není bezradný - naopak.

Poslední **obrázek č.44 (formát A3)** ze sledované tvorby je také pohádkové téma – pohádka O zmrzlém králi. Jde o spojení techniky voskovka a akvarel.



Obrázek č. 44 O zmrzlém králi (5,2)

Stejně jako v předchozím výtvarném zobrazení nám Robin pohádku vypráví a zachycuje několik dějových sekvencí na jednom obrázku.

Významné na tomto obrázku je, že se zde objevuje postava z profilu. V levém dolním rohu v oranžovém hradu je graficky znázorněná figura, transparentně pojatá, která má nohy, chodidla a ruce z profilu, obličej z en faceu (tzv. smíšený profil). Kromě zvířecích figur je to první pokus o lidskou postavu z profilu. Dvojitá linka je použita jen v zobrazení horních končetin, nohy jsou grafickou linkou. Další dvě postavy už svou výraznou akční barvou vyjadřují podstatu pohádkového příběhu. Jsou zajímavé i svým výrazem – modročervená figura u věže má rozpažené ruce s poměrně velkými prsty a my můžeme odečítat její radost nad vítězstvím. Druhá postava patří zmrzlému králi, který v ruce třímá žezlo. Robin zobrazil nepatrné detaily z textu, aby vyjádřil jednotlivé charakteristiky postav.

Nechybí ani slunce, které je od věku cca 4,7 let součástí každého výtvarného zpracování exteriéru. Barevné rozlišení předmětů je výrazné a pečlivé. Robin si dokonce zvolil i dva odstíny zelené barvy.

2.6.9 Shrnutí

Robinovy práce jsem v porovnání s předcházejícími dětmi sledovala na poměrně krátkém časovém úseku. Za dobu 10 měsíců se však jeho výtvarný projev posunul znatelně kupředu.

Budeme-li hodnotit zobrazení lidské figury, Robin dospěl během této krátké doby od zobrazení hlavonožce až k postavě zobrazené z profilu. Jeho snaha postihnout děj pohádkového příběhu ho dovedla k zobrazení postavy ve smíšeném profilu. Vzhledem k věku 5,2 roku jde o výrazný pokrok. Pravděpodobně se tento fenomén nějaký čas nezopakuje, ale v konečném důsledku k „postavě z profilu,“ dospěje jistě dříve než většina jeho vrstevníků. Ubývá-li detailu na lidské postavě, vynahrazuje to obsažností celého obrázku. Například na obrázku č.43 jsou postavy bez vlasů a uší, ale výtvarné vyprávění je rozloženo po celém formátu. V celkové tvorbě je zajímavé si všimnout různorodých grafických typů postav.

Ve sledované tvorbě od počátku převládá zobrazení lidské figury a postupně se přidávají i prvky okolního světa. Charakteristické nazírání dětí předškolního věku na skutečnost se u Robina projevuje dle zažitého schématu. Velmi záhy a identifikačně rozlišuje stromy jehličnaté od listnatých – jistě tomu napomáhá výše zmiňovaná skutečnost, že vánoční stromek je pro děti vizuálně uchopitelný. Ve zvířecích figurách jednoduchým způsobem zobrazuje podstatné prvky, které charakterizují dané zvíře. Na obrázku č. 40 můžeme vidět i zvíře zobrazené z en faceu, což není v tomto věkovém období až tak obvyklé. Vnímání okolního světa je u Robina rozvinuto na dobré úrovni.

Více než pravoúhlost, použití R-principu ve výtvarném zobrazování, nás na první pohled osloví určitá symetrie, ať už v celkové kompozici obrázku (např. obr.č.36 nebo obr.č.42) nebo u jednotlivých zobrazovaných prvků (např. drak na obr.č. 38 nebo strom na obr.č.43).

Barevná paleta u Robina postupně vyzárá a obohacuje se. V posledních obrázcích převládá modrá a zelená. Žlutá barva je navázána jen na solární symbol, do výtvarné tvorby vstupuje až s prvním zobrazením slunce (věk 4,7 roku). Bylo by dobré se do budoucna zaměřit na její výraznější preferenci. Charakteristickým rysem Robinovy tvorby je barevné postižení celého formátu, barvy jsou lehké a čisté, akvarel na obrázku č.41 je jeden z prvních a nese známky experimentu.

Úroveň představivosti a myšlení je patrná zvláště v zobrazení pohádkových témat. Je vidět, že z přečteného textu si zapamatoval důležité elementy, které následně výtvarně zpracoval.

Grafomotorická úroveň linky odpovídá věku. Robinova laterarita byla zhruba do věku 4 let nevyhraněná. Nyní už převažuje používání pravé ruky. Špetkový úchop tužky není ještě zafixován. Tyto skutečnosti jsou v jeho grafické tvorbě patrné. Linka není ale přerušovaná, a je vidět zakončení přesné a záměrné. Spojuje kruh i ostatní geometrické tvary.

2.7 Celkové shrnutí praktické části

Děti předškolního věku mají tendenci interpretovat si skutečnost tak, aby pro ně byla přijatelná. Jeden ze způsobů, jak vyjádřit chápání reality, je právě kresba, neboť má neverbální symbolickou funkci, stejně jako hra. Vyjádření pohledu na zobrazovaný objekt bylo možno sledovat na výtvarné produkci v uvedených kazuistikách. U jednotlivých dětí jsem z velkého množství výtvarných prací vybrala vždy jen část těch nejvýraznějších obrázků, které dokládají posun ve výtvarném zobrazování. Ve všech třech kazuistikách sledované děti dospěly do fáze, kdy kresbou úmyslně zobrazily konkrétní věc, postavu či děj. Dospěly do **fáze primárního symbolického vyjádření**.

Největšího výtvarného posunu a rozmachu ve výtvarném vyjádření, doznalo zobrazení lidské postavy.

Karin: od strnulého paňáka došla k postavě, která má své charakteristické vyjádření a nese detailní propracování obličeje, výtvarně rozlišuje pohlaví, postavy se pohybují a staví se pro pozorovatele do profilu.

Vládík: od vyspělého hlavonožce dospěl k syntetickému zobrazení lidské postavy. UVědomil si detaily obličeje i význam postavení končetin pro postižení pohybu. Zobrazení profilu je v náznacích uskutečňováno a jistě se brzy promítne do výtvarné tvorby v plném rozsahu.

Robin: v oblasti zobrazování lidské postavy doznal na velmi krátkém časovém úseku výrazné kvalitativní změny. Od hlavonožce za 10 měsíců sledované tvorby došel až k znázornění postavy z profilu. Postavu zobrazoval s detaily a jeho výtvarné experimenty ho vedly k rozličným grafickým typům.

Ve všech sledovaných kazuistikách se prokázalo, že děti postupují od primárního zobrazení lidské postavy, kdy kreslí to, co považují za nejdůležitější, až k částečně realistickému nazírání na lidské tělo, kdy kreslí spíše to, co vidí. Prostřednictvím výtvarných prací můžeme sledovat vyzrávání poznávacích procesů.

Výtvarná kompozice a barevná paleta u dětí, jejichž tvorbu jsem sledovala, je různá a vyjadřuje jejich osobnost, charakter a povahové rysy.

Na první pohled u **Karin** zaujme obsažnost a barevná výraznost všech obrázků. Je přesným vyjádřením její povahy – Karin je otevřená, důvěřivá, verbálně nezdrženlivá a hravá. Její výtvarná tvorba je velmi sdílná, stejně jako ona sama. Kompozice je vyvážená a rozvržená do celé plochy. Postupně se přidávají prvky, které odpovídají vývojovým stadiím ve výtvarném zobrazování, čili profil, perspektiva, spojení linky země a nebe. Má bohatou barevnou paletu a je vidět, že výtvarné činnosti si oblíbila.

Ve **Vlád'ově** tvorbě převažuje výtvarná úspornost, a to jak ve smyslu kompozice, tak i škály barev. Výtvarná tvorba působí rozpačitě a bezkontextově, jakoby se skládaly jen jednotliviny do plochy papíru. V žádném případě však nejde o neschopnost nebo nevybavenost rozumovými dispozicemi. Vládík je velmi inteligentní dítě. Dle mého soudu je jeho fyzická zátěž na překážku emocionálnímu zpracování podnětů a vjemů. Rodiče mu neposkytují dostatek prostoru a času na fantazijní představy, denní snění či volné asociace. To vše je pro děti předškolního věku důležité, zvláště pro vnitřní vyladění a emocionální prožívání. Fantazie má pro děti předškolního věku význam především harmonizující. Právě vyladěnost a harmonie na Vlád'ových obrázcích někdy chybí.

Robinovy obrázky nás postupně vedou od hlavonožce k vyprávění obsahu pohádky. Barevnost je umírněná, ale o to víc cítíme humorné ladění celkové kompozice a tušíme skrytý podtext veselé povahy autora. Pro Robina je výtvarná tvorba komunikační prostředek pro neverbalizovatelné vnitřní pocity. Výtvarné tvoření je pro něj prostředek jak označit a zpracovat své vnitřní představy. Výtvarné vyprávění je mu rovnocenným partnerem pro svět fantazie, který ho někdy zavede až ke konfabulacím.

Všimneme-li si důkladněji úrovně grafomotoriky všech tří dětí, pak lze konstatovat, že odpovídá věku. S růzností grafického materiálu se pojí i rozdílnost koordinace ruky a motoriky. Vliv na psací pohyby ruky má i velikost formátu, jedná-li se o větší plochu, dítě se více rozmáchne a pak se může stát, že neodhadne ukončení nebo napojení čáry dle původních představ. Senzomotorická koordinace je u všech sledovaných dětí na

adekvátní úrovni. U Vládi je vyspělejší než u Karin, která má někdy tendence grafické stopy překreslovat. Jemná i hrubá motorika je u všech dobře nastavená, jde jen o postupné zdokonalování a procvičování.

Hodnotím-li celkový posun ve výtvarném zobrazování všech sledovaných dětí, mohu konstatovat, že nikdo z vybraných dětí výtvarně nestagnoval, vývojově prošel předpokládanými fázemi zobrazování jak lidské a zvířecí figury, tak prvky okolního světa (dům, strom atd.). Pokud byl zaznamenán určitý regres na věkově nižší výtvarný projev, jednalo se jen o krátkodobou záležitost, což je ve výtvarném projevu dětí předškolního věku jev přirozený.

Nastavená hypotéza se potvrdila. Sledované výtvarné práce dokládají, že došlo k posunu ve výtvarném zobrazování, k viditelným kvalitativním změnám v dětské výtvarné produkci. K pozitivnímu výtvarnému vývoji došlo jak u zobrazení lidské i zvířecí figury, tak i prvků okolního světa. Barevná vyzrálost, kompoziční uspořádání a rozpohybování postav přispělo k tomu, že se v některých obrázcích objevil i náznak perspektivy.

ZÁVĚR

V závěru bakalářské práce mohu konstatovat, že u všech sledovaných dětí předškolního věku došlo ke kvalitativním změnám ve výtvarném zobrazování. Jejich konkrétní vývoj a dosaženou úroveň jsem hodnotila již v kapitole Celkové shrnutí praktické části. Stanovená hypotéza, že v předškolním věku dochází k viditelným kvalitativním změnám ve výtvarné produkci, se potvrdila a byla doložena analýzou výtvarné produkce dětí předškolního věku.

Proč je výtvarná tvorba dětí tak důležitá a proč vůbec sledovat výtvarné činnosti u dětí? Jestliže jsem na sledovaném vzorku dokládala výtvarný posun jednotlivců, mým záměrem bylo především upozornit na charakteristické prvky výtvarného zobrazování, které nám umožní snadnější orientaci v celém období předškolního věku. Máme-li povědomí o základních rysech jednotlivých vývojových etap výtvarného zobrazování u předškolních dětí, lépe se orientujeme a máme náhled na to, co můžeme a máme očekávat u dětí v konkrétním věku.

Pro praxi je účelnější a přínosnější shromáždit výtvary jednoho dítěte a ty porovnávat na časové ose. Tato metoda nám umožní posun či případnou stagnaci snáze rozpoznat. Pokud se uchýlíme jen ke konfrontaci výtvarné produkce s vrstevníky, mohou nám uniknout důležité momenty, které vypovídají o jednotlivci. Postup, při němž sledujeme výtvarné práce za určité období, je časově náročnější, ale mnohem efektivnější. Například stereotypní a naprosto se nevyvíjející grafický typ už jednou vytvořený, může svědčit o nerovnováze psychického vývoje jedince. Stejně tak i nezájem, malá invence, omezená barevná paleta, může být jen dočasná a my si ji správně vyhodnotíme jen v širším kontextu výtvarných prací.

Při analýze výtvarných prací dětí se prokázalo, jak přínosné a podnětné je prostředí mateřské školy a aktivity vytvářené a sdílené v této sociální skupině. Je-li dítěti umožněno výtvarně tvořit na základě široké palety technik a materiálů, odráží se tato skutečnost pozitivně na rozvoji kognitivních struktur osobnosti dítěte, na grafomotorické úrovni a na rozumových a motorických schopnostech.

LITERATURA:

1. Adler, A. (1994) : *Psychologie dítěte*. Praha, Práh.
2. Babyrádová, H. (1999) : *Symbol v dětském výtvarném projevu*. Brno, MU.
3. Becker, U. (2002) : *Slovník symbolů*. Praha, Portál.
4. Bečvářová, Z. (2003) : *Současná mateřská škola a její řízení*. Praha, Portál.
5. Bettelheim, B. (2000) : *Za tajemstvím pohádek*. Praha, LNL.
6. Brierley, J. (2000) : *7 prvních let rozhoduje*. Praha, Portál.
7. Caseová – Dalleyová (1995) : *Arteterapie s dětmi*. Praha, Portál.
8. Davido, R. (2001) : *Kresba jako nástroj poznání dítěte*. Praha, Portál.
9. Dvořáková, M. (2006) : *Pedagogicko - psychologická diagnostika I*. České Budějovice, Jihočeská univerzita.
10. Dvořáková, M. (2006) : *Pedagogicko psychologická - diagnostika II.*. České Budějovice, Jihočeská univerzita.
11. Fraibergová, S. H. (2002) : *Magické roky*. Praha, TRITON.
12. Havlíková, M. (1995) : *Zdravá mateřská škola*. Praha, Portál.
13. Helus, Z. (2004) : *Dítě v osobnostním pojetí*. Praha, Portál.
14. Kaufmannová – Huberová (1998) : *Děti potřebují rituály*. Praha, Portál.
15. Matějček, Z. (2005) : *Psychologické eseje / z konce kariéry /*. Praha, Karolinum.
16. Mertin, V. Gillernová, I. (2003) : *Psychologie pro učitelky mateřské školy*. Praha, Portál.
17. Perout, E. (2005) : *Arteterapie se zrakově postiženými*. Praha, Okamžik.
18. Piaget – Inhelderová (2001) : *Psychologie dítěte*. Praha, Portál.
19. Plháková, A. (2005) : *Učebnice obecné psychologie*. Praha, Academia.
20. Read, H. (1967) : *Výchova uměním*. Praha Odeon.
21. Rogge, J. (2000) : *Děti potřebují hranice*. Praha, Portál.
22. Shapiro, L. (2004) : *Emoční inteligence dítěte a její rozvoj*. Praha, Portál.
23. Somr, M. (2006) : *Úvod do metodologie a metody výzkumu*. České Budějovice, Johanus.
24. Stuchlíková, I. a kol. (2005) : *Zvládání emočních problémů školáků*. Praha, Portál.

25. Uždil, J. (1980) : *Výtvarná výchova v předškolním věku*. Praha, SPN.
 26. Uždil, J. (1984) : *Čáry, klikyháky, paňáci a auta*. Praha, SPN.
 27. Vágnerová, M. (2005) : *Vývojová psychologie I*. Praha, Karolinum.
 28. Zelinková, O. (2007) : *Pedagogická diagnostika a individuální vzdělávací program*. Praha, Portál.
 29. *Rámcově vzdělávací program*. (2004). Praha, Výzkumný ústav pedagogický.
- Časopisy:
1. Kyzour, M. (1969) : *O krizových jevech v dětské malbě a kresbě 1. a 2.*
In.Časopis *Výtvarná výchova* č.2 a č.3.